

Macro-economische vraagtekens

De brieven van de ministers Lubbers en Boersma over resp. de wijzigingen in de macro-economische ramingen en de meevallende opbrengst van sociale premies hebben het loonoverleg bepaald niet bevorderd. Het tegendeel is waar: werknemers verwijten de werkgevers zich vorig jaar niet aan de loonmaatregel te hebben gehouden. Het is mij niet bekend wat met beide brieven werd beoogd. M.i. hadden ze beter achterwege kunnen blijven, te meer daar minister Lubbers schrijft: „Een compleet en kwantitatief uitgewerkt beeld van de noodzakelijke bijstellingen van de in de *MEV* gepresenteerde ramingen is nog niet beschikbaar. Wel is het mogelijk in kwalitatieve zin globaal aan te geven, welke wijzigingen zich thans aftekenen in het te verwachten economische beeld”. M.a.w., Lubbers weet nog niet hoe dat beeld eruit zal zien, maar het *zou eventueel wel eens* anders kunnen zijn dan de *MEV* 1977 voorspelt. Mijns inziens zijn dit geen fundamenten waarop je een goed economisch beleid kunt bouwen. Overigens is het geen nieuws dat de *MEV* waarschijnlijk te optimistisch is. De *Economic Outlook* van de OECD, die ruim een maand geleden verscheen, toonde dit reeds met cijfertjes aan. Het vervelende daarbij is echter dat de OECD-gegevens niet geheel vergelijkbaar zijn met die van het CPB. Nog vervelender is het feit dat die gegevens zonder veel commentaar van de thans strijdende partijen voor kennisgeving zijn aangenomen; ze waren toen niet relevant omdat de loonstrijd nog moest beginnen.

Zoals zo vaak met economische analyses gebeurt, ook al worden ze met veel voorbehoud gepresenteerd, kregen de enige twee kwantitatieve gegevens uit Lubbers' brief de meeste aandacht: de appreciatie van de gulden en de incidentele looncomponent. Wat die appreciatie betreft, schreef Lubbers: „*Indien* vanaf nu geen verdere wijzigingen in de wisselkoersverhoudingen zouden optreden, zou de gulden in 1977 ten opzichte van 1976 met 5 à 6% appreciëren” (curs., L.H.). De *MEV* veronderstelde geen appreciatie. De geciteerde zin maakt duidelijk dat de werkelijke appreciatie best anders kan uitvallen. Mocht dat echter niet zo zijn, dan zijn twee commentaren mogelijk. Het beste commentaar, dat ik nog nergens heb gelezen, luidt, dat het vertrouwen van het buitenland in de Nederlandse economie toeneemt. Lubbers had er goed aan gedaan, dit te benadrukken. Een ander commentaar werd veel vaker gehoord: „De appreciatie van de gulden heeft een remmend effect op de ontwikkeling van onze export”. Ook Lubbers schrijft dat. Dit is een waarheid als een koe. Laten wij ons als voorbeeld een bedrijf voorstellen, dat met succes produceert. Dat succes blijkt uit een toenemende vraag naar produkten van dat bedrijf. Als gevolg daarvan zal het bedrijf cet. par. de prijs verhogen. Dat heeft uiteraard een remmend effect op zijn afzet, maar niemand zal dat als bezwaar zien. Het remmende effect van de appreciatie van de gulden op de export is overigens moeilijk bepaalbaar en zou best eens mee kunnen vallen aangezien de invoerprijzen (ook van de goederen die na be- of verwerking voor export dienen) erdoor dalen.

Vervolgens het hoger uitvallende incidentele loon. Minister Lubbers schrijft dat er zich een „incidentele looncomponent aftekent die 1 à 1,5% hoger *zou kunnen zijn* dan waarvan tot nu toe werd uitgegaan” (curs., L.H.). Helemaal zeker is deze voorspelling dus nog niet. Laten we ervan uitgaan dat ze wel zeker is. In dat geval had de minister moeten aangeven waarom de incidentele loonstijging hoger is dan verwacht. Er had dan mogelijk kunnen worden voorkomen dat werkgevers en werknemers een oneigenlijk element in de loonstrijd brachten. Het hogere incidentele loon kan verschillende oorzaken hebben waarvan ik er twee belangrijke noem. De eerste oorzaak, die vooral door de vakbeweging wordt genoemd, is dat werkgevers de loonmaatregel ontdoken en via het toekennen van extra periodieken vooral de hoge-inkomsttrekkers een aardig douceurtje gaven. Hier zal wel een kern van waarheid inzitten, maar de vakbeweging overdrijft. Ten eerste omdat incidenteel loon meer omvat dan promotie van hoger personeel; er vallen ook allerlei toeslagen onder die naar het lager personeel gaan. Ten tweede is het Nederlandse loongebouw zeer bouwvallig. Dat komt o.a. omdat de in de diverse cao's overeengekomen loonstijgingen weinig differentiatie vertonen; ze komen neer op een voor iedereen geldende loonronde. Dat is nadelig voor zwakke bedrijven. De loonmaatregel ondersteunde de zwakke bedrijven. De sterke bedrijven konden echter meer betalen en gingen daartoe zeker over.

De tweede oorzaak van het incidentele loon is van geheel andere aard. De overeengekomen of door de loonmaatregel voorgeschreven loonstijging heeft betrekking op loonschalen en niet op de aan individuele werknemers uit te betalen lonen. Werknemers veranderen van loonschaal niet alleen door promotie, maar ook doordat ze van werkkring veranderen. Er verdwijnen bedrijven en er ontstaan bedrijven. Bovendien treden er jonge werknemers in het arbeidsproces en verdwijnen er oude. Kortom, er treden structuurveranderingen op die de stijging van de loonsom doen afwijken van die der loonschalen 1). Een hoog incidenteel loon zou kunnen betekenen dat het CPB in onvoldoende mate de structuurveranderingen in zijn berekening betreft. In dat geval mag werkgevers niets worden verweten; de afwijkingen in de ramingen berusten op rekenfouten.

Het zal duidelijk zijn dat de brief van Lubbers nogal wat vraagtekens oproept. Zoals hiervoor reeds is gezegd, had hij er beter mee kunnen wachten totdat nieuwe ramingen met een voldoende zekerheid bekend zijn. Het over drie maanden te verschijnen *Centraal Economisch Plan* zal ons nader informeren, al zal het door de gebrekkige bedrijfstaksgewijze analyse waarschijnlijk geen uitsluitsel geven over de oorzaken van de incidentele looncomponent.

L. Hoffman

1) Een verhelderend artikelje over dit onderwerp schreef Prof. Dr. W. J. van de Woestijne in het *Economisch Dagblad* van 22/24 januari jl.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Macro-economische vraagtekens	97
Column Nogmaals werkloosheidsuitkeringen, door <i>Drs. W. Siddré</i>	99
<i>Drs. S. G. A. Kaatee en Drs. J. A. Pennink:</i> Valt het monetarisme in de prijzen?	100
<i>Prof. Ir. J. Volmuller:</i> De civiel- (planologisch-)ingenieur en de (ruimtelijk-)econoom	104
<i>Prof. Dr. W. A. A. M. de Roos:</i> Consumentenbeleid. De consument soeverein of hulpeloos? (IV)	108
Au Courant Op weg naar het werkgeversparadijs, door <i>A. F. van Zweeden</i>	112
Europa-bladwijzer Aspecten van de uiteenlopende economische ontwikkeling, door <i>Drs. E. A. Mangé</i>	113
Toets op taak Cultuur, beleidsanalyse en decentralisatie, door <i>Dr. J. D. Hilferink</i> ..	117
Boekennieuws <i>Prof. Dr. H. J. van der Schroeffer: Kosten en kostprijs, door Drs. C. Horden</i>	119
<i>Dr. A. J. H. Enthoven: Accountancy and economic development policy, door Drs. P. Terhal</i>	120
<i>A. Madansky: Foundations of econometrics, door Drs. H. K. van Dijk</i> ..	121

*In deze tijd van het jaar kan het nogal eens glad zijn.
Met ESB glijdt u niet uit.*

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.
NAAM:
STRAAT:
PLAATS:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paalincx,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris:
L. van der Geest.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adreshandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).*

*Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.*

*Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Advertentieverkoop:
Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Nogmaals werkloosheids- uitkeringen

De eerste les die Hirshleifer 1) zijn lezers voorhoudt, luidt: „there is an economic system”. Er bestaan economische „wetten”. Becker 2) noemt de „wet” van de dalende vraagcurve „the most fundamental finding in economics”. Deze wet geldt voor linkse en rechtse kringen. Als *ceteris paribus* de abonnementsprijs van een links weekblad stijgt, voorspelt de econoom dat er minder abonnementen verkocht zullen worden. Als *ceteris paribus* de prijs van vrije tijd daalt, dan voorspelt de econoom dat men meer vrije tijd zal gaan genieten. Dat zijn rationele reacties. Zij zijn politiek gezien niet laakbaar.

Kunnen wij op voorhand iets zeggen over de invloed van werkloosheids- en wachtgeld-uitkeringen op de bereidheid tot werken? Meer specifiek, geldt de hypothese: hogere uitkeringen hebben bij overigens gelijkblijvende omstandigheden een negatief effect op de bereidheid tot het aanvaarden van (nieuw) werk? Of, enigszins anders geformuleerd, hebben hogere uitkeringen een positieve invloed op de duur van de werkloosheid? Wordt immers door uitkeringen vrije tijd niet goedkoper? Is ook hier niet sprake van Beckers „fundamental finding”?

Hoe toets je deze beweringen? Het betreft natuurlijk geclausuleerde hypothesen. Steeds werd er gewag gemaakt van „*ceteris paribus*”. Overige omstandigheden mogen niet veranderen. Toetsing zal derhalve moeten plaatsvinden onder deze restricties. Dat zijn de z.g. „maintained hypotheses”. Het is een moeilijke procedure in een niet-experimentele wetenschap, maar daarom nog niet bij voorbaat onmogelijk. Het spreekt vanzelf dat, als aangetoond kan worden dat de overige omstandigheden wel veranderen, dat dan de im-

plicaties van de hypothese niet meer zichtbaar behoeven te zijn. Het al of niet waar zijn van de hypothese zelf is onafhankelijk van die overige omstandigheden 3).

Serius onderzoek 4), opgezet voor beleidsdoeleinden, is o.a. gaande op het Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, IVA-Tilburg. Een tweetal in het oog lopende proposities kwamen wij tegen in de IVA-rapporten. Uit deel I, bladzijde 26, citeren wij: „Als het om de werkloosheidsduur gaat, dan zal de uitkering daar zeker een ongunstig effect op hebben”. Helaas hebben wij in de genoemde publikaties geen verdere empirische onderbouwing van deze bewering gevonden. Zo troffen wij geen cijfers aan over de relatie tussen de voltooide duur van de werkloosheid en de hoogte van de uitkeringen. Overigens mag hier nog wel eens opgemerkt worden, dat als deze bewering algemeen geldig zou zijn, ook de maatschappelijke baten van dit langer zoeken naar werk niet veronachtzaamd mogen worden. Immers, het kan leiden tot een betere allocatie op de arbeidsmarkt, zoals ook het IVA onderschrijft. De tweede bewering die in de *Nota Langdurig Werklozen* (blz. 41) wordt herhaald, betreft de kans op misbruik van uitkeringen. In het IVA-rapport wordt gesteld dat, waar noch financiële, noch niet-financiële nadelen van werkloosheid ervaren worden, de percentages actieve zoekers en (her)intreders gering zijn. Slechts bij deze groep zou er een grotere kans op misbruik kunnen bestaan.

Alleen het feit dat voor slechts 1½% van de onderzoekpopulatie de omstandigheden gunstig zouden zijn voor de hypothese helpt ons niet veel verder. Juist de in deze „column” reeds eerder genoemde overige omstandigheden,

m.a.w. de noodzakelijke clausuleringen, ontbreken. Wie zijn die 1½%? Zijn het jeugdige werklozen? Zijn het kostwinners? Zijn het minder geschikten? Hoe lang zijn zij op het moment van waarnemen al werkloos (geweest)? Deze gegevens zijn onontbeerlijk om iets over de invloed van financiële prikkels op de bereidheid tot aanvaarden van werk te kunnen beweren. Die 1½% an sich betekent niet veel. Je zou daarentegen met individuele data voor zo homogeen mogelijke groepen werklozen, waarbij de overige omstandigheden zo goed mogelijk in de hand worden gehouden, de hypothese moeten toetsen. De hypothese kan dan verworpen worden of voorlopig blijven gelden, als er niet voldoende conflicterende evidentie bestaat. Als de hypothese verworpen zou worden dan moeten wij wat afdingen op Beckers generaliserende bewering. Als de hypothese, voorlopig tenminste, gehandhaafd blijft, dan zal zeker voor de beleidsvorming in deze nog veel aandacht besteed moeten worden aan de invloeden van de niet-financiële prikkels op de bereidheid tot werken. Sociaal-psychologen, sociologen e.a. moeten dan onze „maintained hypotheses” toetsen. Het economische systeem waarover wij eerder spraken, werkt niet in het luchtledige.

W. Siddré

1) J. Hirshleifer, *Price theory and applications*, 1976, blz. 13.

2) G. S. Becker, *Economic theory*, 1971, blz. 77.

3) Zie echter N. H. Douben, *ESB*, 8 december 1976.

4) *Onderzoek onder Werklozen*, deel I en 2, september 1976; zie ook *Nota Langdurig Werklozen*, Ministerie van Sociale Zaken, november 1976.

Valt het monetarisme in de prijzen?

DRS. S. G. A. KAATEE
DRS. J. A. PENNING

Het monetarisme staat uitvoerig in de belangstelling. De auteurs van dit artikel zijn van mening dat de vooronderstellingen, die de monetaristen hanteren niet actueel zijn. Zij maken dit duidelijk met behulp van een literatuurstudie en een empirische toetsing. Deze toetsing bestaat uit een principale-componentenanalyse, toegepast op de groeivoeten van drie monetaire en drie reële variabelen. De auteurs, werkzaam op het Ministerie van Financiën, schreven dit artikel à titre personnel.

„And now my dear Malthus, I have done. Like other disputants, after much discussion, we each retain our own opinions”.

D. Ricardo (briefwisseling 1823)

1. Inleiding

De opleving van de belangstelling voor monetaire verschijnselen in de recente economische literatuur zal door degenen, die het Nederlandse economische onderzoek een goed hart toedragen, alleen maar worden toegejuicht. Als het inderdaad zo is dat „inflation can only occur in a money-using economy” 1), dan is het uitermate belangrijk om vast te stellen op welke wijze het geldgebruik doorwerkt in de reële sfeer. De laatste tijd werden echter een aantal opmerkingen gemaakt, waaraan men de monetaristische inslag niet kan ontzeggen en die naar het ons voorkomt met te grote stelligheid werden geuit. Wij hebben ons afgevraagd of daarmee het belang van de monetaire analyse wordt gediend.

Voorbeelden van deze hardere en ongenueanceerde stellingneming vinden we in de recente artikelen van Prof. Korteweg en van Drs. Bomhoff en Drs. Ooms in *ESB*. Van Prof. Korteweg, die onze waardering verdient voor de vele moeite, die hij zich altijd getroost om zijn mening empirisch te onderbouwen, is het volgende citaat:

„Voortdurende en algemene prijsstijging kan slechts bestaan, indien de geldgroei voortdurend uitgaat boven de trendmatige groei van de reële produktie. Daaruit is een norm af te leiden voor het monetaire beleid waarvoor ondergetekende, en niet alleen hij, reeds jaren pleit, namelijk dat de geldhoeveelheid zodanig moet worden beheerst dat de groei ervan overeenkomt met de trendgroei van de reële produktie. In dat geval wordt geen armslag verschaft voor algemene en voortdurende prijsstijgingen” 2).

Bij een geldvoorziening die op een dergelijke nauwe leest is geschoeid, zal de volumë-ontwikkeling bekneld raken, met name in tijden van prijsstijgingen op de voor Nederland van belang zijnde importmarkten. Aan deze conse-

quenties wordt door Korteweg kennelijk niet zo zwaar getild, omdat het hier slechts aanpassingsproblemen betreffen, die ruimschoots opwegen tegen de geneugten van een toekomstige prijsstabiliteit.

Aan De Nederlandsche Bank, die volgens hem kennelijk niet ver genoeg gaat, geeft hij de welgemeende raad: „De Bank moet (...) haar angst overwinnen dat de (...) gesuggereerde monetaire politiek de in gang komende economische opleving in de kiem zou kunnen smoren” 3), terwijl Bomhoff en Ooms het op prijs zouden stellen: „... wanneer het Planbureau eens zou motiveren waarom het de zo succesvolle monetaire theorie van de inflatie niet hanteert” 4).

In het navolgende zal worden ingegaan op de vraag of de groei van de geldhoeveelheid „de meest dominante impuls op de inflatievoet” is, zoals door Brunner en Meltzer en door Korteweg en een aantal van zijn medewerkers wordt beweerd 5).

2. De monetaristische theorie

De discussie over de aard en de oorzaken van de inflatie is onderdeel van een verderstreckende controverse over de relaties tussen de geld- en de goederensfeer. Van belang is de vraag naar de causale relatie tussen beide. De monetaristen stellen dat in overwegende mate monetaire grootheden — en dan vooral de groei van de geldhoeveelheid — het reële economische proces verklaren, en ook de algemene prijsstijgingen. Om de inflatie te bestrijden, dient dus in de eerste plaats de groei van de geldhoeveelheid beperkt te worden. Vandaar hun aanhoudende pleidooi voor een restrictieve monetaire politiek 6), die dient te bestaan uit het handhaven van de „vaste geldgroei-regel”: de groei van de liquiditeitsmassa gelijk aan de trendmatige groei van de reële produktie. Alleen dan wordt er monetair slechts ruimte geschapen voor de financiering van additionele reële produktie.

Nu hebben monetaristen uit de Chicago-traditie zich in het verleden nooit zo ongeclausuleerd uitgelaten, ook al

1) G. A. Kessler, *Inflation and its impact on society*, *De Economist*, 1975, nr. 4, blz. 507.

In dit inflatie-nummer van *De Economist* staan voorts belangwekkende bijdragen van Dr. Zijlstra en Prof. Dr. Korteweg.

2) Prof. Dr. P. Korteweg, *Inflatie, stagnatie en het budgettaire en monetaire beleid*, *ESB*, 19 mei 1976, blz. 477.

3) T.a.p. blz. 480/481.

4) Drs. E. J. Bomhoff en drs. J. Ooms, *Een Naïef-Monetair model van de Nederlandse economie*, *ESB*, 23 juni 1976, blz. 593.

5) Volgens hen „zien Brunner en Meltzer de groeivoet van de geldhoeveelheid als de meest dominante impuls op de inflatievoet...”. Zie P. D. van Loo, *Een inleiding tot de Brunner-Meltzer analyse van de macro-economie*, *Maandschrift Economie*, februari 1976, blz. 268.

6) Prof. Dr. P. Korteweg, *Activisme of autonomie in de monetaire politiek?*, *ESB*, 26 mei 1976, blz. 500.

omdat binnen deze traditie hierover geen volledige overeenstemming bestond. Als Milton Friedman de functie van het geld definieert door: „More broadly as a temporary abode of purchasing power”, verwijst hij daarmee naar de effecten in de reële sfeer (bestedingen, prijspeil) die door het geldgebruik worden opgeroepen 7). Al in het prille begin (1946) laat zijn genoot uit het eerste uur, Lloyd Mints, weten: „Much hoarding would simply require a larger addition to the stock of money” 8), hetgeen toch een minder actieve werking van het geldgebruik veronderstelt.

Sinds Friedman de hardnekkige samenhang tussen geldhoeveelheid (M) en nationaal inkomen (Y) constateerde, heeft hij deze willen interpreteren als $Y = f(M)$. . . en niet als $M = f(Y)$. . . 9). Deze relatie $Y = f(M)$. . . is onderwerp van onderzoek geweest in de Verenigde Staten en in Nederland. In beide gevallen is een schatting gemaakt van deze zogenaamde „St. Louis-vergelijking” die een verband tussen geldhoeveelheid en nominaal nationaal inkomen aangeeft. De resultaten van de uitgevoerde regressie-analyse waren echter onbevredigend 10), hetgeen de kritiek op de stelling dat de geconstateerde relatie tussen geldhoeveelheid en nationaal inkomen een causale zou zijn, nog verscherpt.

Monetaristen als Brunner, Meltzer en Korteweg zijn de simpele theorie van Friedman c.s. niet toegedaan. Zij hebben de relaties tussen reële en financiële sfeer nader uitgewerkt in een meer uitgebreid theoretisch model. Zij achten hun model sterk prijstheoretisch getint; de dominerende verklarende variabelen zijn prijzen, interestvoeten, rendementen; de mutaties in de te verklaren reële grootheden voltrekken zich door de werking van het prijsmechanisme dat is gebaseerd op de verhoudingen tussen absolute prijzen. Zij onderscheiden vijf markten — die voor lopende productie, geld, krediet, aandelen en arbeid — waarop als partijen opereren: de overheid, de centrale bank, het bankwezen, het buitenland, en de particuliere binnenlandse economische subjecten (het publiek). Op de consistentie en eigenschappen van het model zal hier niet worden ingegaan 11). Voor het doel van dit artikel zijn de vooronderstellingen die eraan ten grondslag liggen van belang, omdat daaruit blijkt in welke denkwereld monetaristen leven. Twee uitgangspunten vallen dan op: de stabiliteit van de particuliere sector en de prijsdefinitie 12).

3. Uitgangspunten voor de monetaristische theorie

Een onmisbaar postulaat is dat de particuliere sector, anders dan de overheid en het buitenland, de enige stabiele is in een economie. Als moet worden aangegeven waarin deze stabiliteit zich voordoet, dan is dit in de verhouding stroomgrootheid-voorraadgrootheid, met name Y en M. Het aanwijzen van een stabiele sector kan voortkomen uit twee overwegingen. Men heeft er behoefte aan om een soort van buffer in het model in te bouwen, ten einde verstoringen die optreden als vanzelf te kunnen toeschrijven aan de twee overige sectoren overheid en buitenland, wier gedrag veel autonomer is en daardoor moeilijker te vatten. Of deze stabiliteit is inderdaad aanwezig en empirisch aantoonbaar. Hoe minder dit laatste het geval is, hoe meer de schijn van een puur analytische ingreep zich opdringt. De pogingen om de principiële stabiliteit van de particuliere sector aan te tonen, zijn nogal schriel uitgevallen, en resulteren voornamelijk in de gebruikelijke ficties als: een zich rationeel gedragend publiek, dat volledig toegang heeft tot alle informatie die nodig en beschikbaar is voor het hanteren van het model van de economie, dat bovendien is gebaseerd op de werking van een vrij marktmechanisme 13).

Nu is het ongetwijfeld een uiterst moeilijke, zo niet onmogelijke opgave om aannemelijk te maken dat enige sector in een moderne volkshuishouding, waarvoor de verwevenheid van interacties tussen overheid en „het publiek” zo kenmerkend is, de drager zou zijn van een stabiele ontwik-

keling. Zodra een dergelijke stelling wordt geponeerd, is daarmee een keuze gedaan die berust op het aanbrengen van een rangorde in de activiteiten van de verschillende sectoren. Voor de Brunner-Meltzer-monetaristen is de keuze duidelijk. Zij zijn van mening, dat een substantieel beslag van de overheid op de nationale middelen de vorming van fysiek en menselijk kapitaal belemmert, omdat de overheid wordt gezien als een improductieve, efficiency verslindende bureaucratie. Met name de rol van de overheid als een inkomensherverdelende en als een het economisch proces regulerende instantie moet het ontgelden 14). Begrotingstekorten moeten daarom drastisch worden beperkt, ook al omdat dan een halt wordt toegeroepen aan de buitensporige monetaire financiering door het rijk. Daarmee wordt een nationale verspiller klem gezet en worden inflatoire impulsen voorkomen. Hier zij volstaan met op te merken dat een beoordeling van het economisch handelen van de overheid toch meer zou moeten inhouden dan het alleen maar te toetsen aan criteria van bedrijfseconomisch waarneembare rentabiliteit. Ook empirisch valt de stabiliteit van de particuliere sector moeilijk vast te stellen. Hoogstens kan worden gewezen op de weinig stabiele verhouding tussen het nationale inkomen en de liquiditeitenmassa in de periode 1969-1974, toen er van de overheid nauwelijks monetaire impulsen uitgingen.

Bij de verklaring van het algemeen prijspeil komt het tweede uitgangspunt ter sprake, nl. de prijsdefinitie. In de monetaristische theorie zijn prijzen ruilvoeten tussen geld en alle andere objecten 15). Deze definitie staat tegenover de meer traditionele dat prijzen ruilvoeten tussen goederen zijn. In het monetaristische economische proces ruilt men geen goederen tegen goederen, maar goederen tegen geld. Men laat zich bij zijn beslissingen dan ook primair leiden door absolute prijzen in plaats van door reële prijzen; men heeft weinig oog voor de ruilvoeten met andere goederen, zodat ook de koopkrachtontwikkeling van het geld verborgen blijft; er bestaat een geldillusie. De ondergeschikte functie van het geld — als louter intermediair in de goederenruil — verandert in een aan andere goederen gelijkwaardige. Men vraagt geld omdat het als goed kennelijk begerenswaardig is wegens het vermogen tot exclusieve bevrediging van een bepaalde behoefte. Deze behoefte kan alleen maar zijn het kunnen uitoefenen van een ongedifferentieerde beschikkingsmacht over alle andere goederen. Indien aan deze zelfstandige functie van het geld zo zwaar wordt getild, is het bevredigen van deze behoefte aan ongedifferentieerde beschikkingsmacht kennelijk tot een doel in zich zelf geworden. Als de geldhoeveelheid meer toeneemt dan uit een oogpunt van financiering van een toegenomen reële productie

7) Harry C. Johnson, *Essays in monetary economics*, 1969, blz. 35.

8) Don Patinkin, *Studies in monetary economics*, 1972, blz. 99.

9) M. Friedman, *The quantity theory of money: a restatement*, 1956, vergelijking nr. 13.

10) Drs. J. B. Kuné, De invloed van monetaire en budgettaire politiek op de bestedingen, *Maandschrift Economie*, oktober 1972, blz. 16.

11) Zie P. Korteweg, *The Brunner-Meltzer model for an open economy: a „simplistic” statement of its formal properties and underlying assumptions*, Erasmus Universiteit Rotterdam, Institute for economic research, Discussion paper series. 7513/M, juli 1975.

12) Van Loo, blz. 269, vermeldt dat volgens Brunner en Meltzer een monetaristische theorie moet voldoen aan de voorwaarden, dat de particuliere sector stabiel is, d.w.z. dat fluctuaties in prijzen of productie niet hoofdzakelijk het gevolg zijn van het gedrag van de private sector; dat op lange termijn de toestand van de economie wordt bepaald door de geldhoeveelheid; dat veranderingen daarin niet alleen de monetaire sector, maar ook de reële sector beïnvloeden. Bij Korteweg: *De Economist*, 1975, nr. 4, par. 4.

13) Activisme of automatisme in de monetaire politiek, blz. 502.

14) In een recent artikel in *The Banker* (juli 1976), Government the private sector and „Crowding out”, trekken Brunner en Meltzer fel van leer tegen de groei van de overheidshuishouding en in het bijzonder tegen de toegenomen begrotingstekorten. Ook Korteweg fulmineert tegen deze ontwikkelingen in zijn beschouwingen over Miljoenennota's en Jaarverslagen DNB.

15) P. Korteweg, *De Economist*, 1975, nr. 4, blz. 568.

nodig is, moet dat verklaard worden uit een grotere behoefte aan geld als een autonoom goed. Men bezit liever claims op goederen dan de goederen zelf, deze worden daarvoor schaars in verhouding tot het geld, de prijs stijgt. Het offer dat men moet brengen om aan die grotere behoefte aan geld te voldoen is een waardedaling ervan. (Voor zover de inflatie veroorzaakt wordt door een stijging van het importprijnspeel, gaat deze causale relatie met de binnenlandse liquiditeitsmassa uiteraard niet op, daarvoor treedt dan in de plaats de hoeveelheid internationale liquiditeiten).

Op grond van dit rechtstreekse en oorzakelijke verband tussen geldhoeveelheid en prijspeil pleiten de monetaristen voor een sterke beperking van de groei van de geldhoeveelheid. Alleen dan kan voorkomen worden, dat er produktie- en investeringsbeslissingen worden genomen, die achteraf verkeerd blijken te zijn, omdat dan iedere prijsstijging signaal is van een specifieke schaarste. Door de mogelijkheid van een excessieve groei van de geldhoeveelheid uit te schakelen, blijft de schaarsteverhouding tussen geld en goederen constant en kunnen er alleen specifieke prijsveranderingen optreden, die de werkelijke veranderingen in relatieve schaarste tussen goederen registreren. Zolang een dergelijke ideale situatie niet bestaat zullen voortdurend de verkeerde beslissingen worden genomen, die volgens Korteweg, de grondoorzaak zijn van de positie waarin de Nederlandse economie verkeert 16).

4. Impuls of reactie?

Wij vragen ons af, of de analytische splitsing die door monetaristen wordt aangebracht in de goederenruil, niet te ver wordt doorgevoerd. Belangrijke economische beslissingen t.a.v. de produktie en investeringen komen tot stand met het oog op de toekomst. Een investeerder die zich niet terdege oriënteert op de ontwikkelingen op de voor hem relevante in- en verkoopmarkten, maar zich gemakshalve laat leiden door de inflatie, kan bedrogen uitkomen. Men mag aannemen dat het economisch handelen beoogt om complete goederentransacties tot stand te brengen, ook al worden die onderbroken door in beginsel tijdelijke kashoudingen. Een bedrijf heeft meestal niet echt de keus tussen beleggen of besteden. De beide fasen waarin goederen tegen geld worden geruild, zullen daarom in hun onderlinge samenhang worden gezien. De aanwezigheid van inflatiegevenning - verwachting en - anticipatie duidt daar ook op. Loononderhandelingen gaan over reële looneisen; allerlei meerjarige contracten kennen indexeringsclausules: de ontwikkeling van het prijsindexcijfer wordt met de nodige aandacht gevolgd. Dat de niet zo stabiele ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote aan zoveel kritiek onderhevig is geweest, illustreert dat men alert is op de ontwikkeling van het eigen reële inkomen. Dit is zeker geen onbelangrijk fenomeen ter verklaring van de inflatie. Dan kan er van een principieel stabiele particuliere sector ook geen sprake zijn. Inkomensaanspraken, verschuivingen in machtsposities van belangrijke maatschappelijke groepen, te zamen met de buitenlandse invloeden op het binnenlandse prijspeil zijn als de belangrijkste inflatiemakers te beschouwen. Dat deze krachten leiden tot een stijging van de geldhoeveelheid berust op de identiteit $MV \equiv PT$.

De volgende twee voorbeelden mogen dit verduidelijken. Indien voorraadvorming wordt gefinancierd met een beroep op bankkrediet, zal een prijsverhoging op ingevoerde grondstoffen, stel dat deze tot de voorraadvorming bijdragen, gepaard gaan met een additionele vraag naar krediet. De stijging van het invoerprijspeil (van grondstoffen in dit geval) zal stellig tot een prijsstijging van het eindprodukt leiden. Moet deze laatste binnenlandse prijsstijging nu worden toegeschreven aan het additioneel opgenomen krediet, zoals de monetaristische visie ons leert?

Het tweede voorbeeld. Stel dat onderhanden werk, half-

produkten e.d. kort worden gefinancierd, en stel dat cao-onderhandelingen ertoe leiden dat de lonen worden opgetrokken en daarmee de loonsom, welke begrepen is in onderhanden werken. Het beroep op krediet neemt toe. De doorberekening van de hogere cao-lonen leidt tot een hogere (verreken-)prijs van de onderhanden werken en uiteindelijk tot een hogere finale prijs. Moet deze hogere prijs worden toegeschreven aan de additioneel verleende kredieten? Deze vraag kan ook als volgt worden geherformuleerd. Wat zou er gebeurd zijn als het krediet niet werd verleend? Zouden de cao-lonen worden teruggeschroefd of zou het invoerprijspeil worden verlaagd? Zeker niet. Beperking van de groei in de kredietverlening aan de ondernemers zou hen in deze gevallen juist dwingen tot prijsverhogingen ter handhaving van hun cash-flow, van hun concurrentiepositie op de inkoopmarkt en op de arbeidsmarkt en ter handhaving van de arbeidsrust in de onderneming. En voor zover noch een doorberekening van de kostenstijging, noch een additionele financiering daarvan via bankkrediet zou (kunnen) plaatsvinden, zal waarschijnlijk een volume-effect optreden. De ondernemers zouden het volume van voorraden grondstoffen en halfprodukten kunnen beperken, zodanig dat de waarde van deze voorraden ongeveer op het oude niveau van voor de prijsverhogingen gehandhaafd kan blijven.

Deze voorbeelden zullen duidelijk hebben gemaakt dat prijsverhogingen heel goed kunnen samengaan met een toegenomen beroep op krediet en een toegenomen geldhoeveelheid, zonder dat er van een causaliteit sprake is tussen liquiditeitscreatie als oorzaak en stijging van het prijspeil als gevolg. Hierna zal worden nagegaan in hoeverre in de ontwikkeling van monetaire en reële verklarende variabelen van de inflatie een gemeenschappelijke component aanwezig is. Naarmate deze meer aanwezig is, is statistisch gezien, de verklaring van de inflatie niet exclusief toe te schrijven aan het verloop van reële dan wel aan monetaire variabelen.

5. De empirische toetsing

Voor de bepaling van de gemeenschappelijke component werd gebruik gemaakt van een principale-componentenanalyse, welke werd toegepast op de groeivoeten van de drie monetaire en drie reële variabelen. De reële variabelen betroffen de invoerprijzen (unit of account), de groothandelsprijzen en de regelingslonen. De drie monetaire variabelen zijn de liquiditeitsmassa, het basisgeld 17) en de creatie ten behoeve van de private sector. De groeivoeten werden per kwartaal berekend over de periode 1966 I t/m 1975 IV. Ten einde bij de monetaristen aan te sluiten werden deze data niet genormaliseerd (i.e. niet gemeten in afwijking van hun rekenkundig gemiddelde). Kwartaalcijfers zijn nauwkeuriger dan jaarcijfers. Met kwartaalreeksen behoeft men voorts niet zo ver in het verleden terug te gaan om voldoende waarnemingen te doen. Men voorkomt hiermee dat niet meer actuele gebeurtenissen (bijv. Korea-oorlog) de conclusies voor het voeren van het huidige beleid beïnvloeden. De resultaten kunnen worden samengevat in tabel 1.

De grootte σ geeft de bijdrage van de bijbehorende principale component in de oorspronkelijke 6 reeksen van waarnemingen. Uit de tabel blijkt dat de gemeenschappelijke ontwikkeling in de zes reeksen waarnemingen nogal van betekenis is. Vrijwel 80% van de waarnemingen wordt beschreven door de eerste principale component. De tweede component beschrijft 11,5% en de derde component neemt 6,4% van de waarnemingen voor zijn rekening.

16) P. Korteweg, *ESB*, 19 mei 1976, blz. 477.

17) Creatie door rijk en buitenland; Definitie vlg. A. Knoester, *Maandschrift Economie*, juli 1974.

Tabel 1

Component (i)	Eigenwaarde	$\sigma =$
1	24.986,9	0,797
2	3.661,9	0,117
3	1.964,3	0,062
4	414,3	0,013
5	277,9	0,008
6	45,9	0,001
	31.351,1	1,000

Hoe de principale componenten (Pc) bijdragen in de „verklaring” van de oorspronkelijke waarnemingen toont tabel 2.

Tabel 2.

Variabele	Pc 1	Pc 2	Pc 3	Rest
1. Invoerprijspeil	0,62	0,31	0,07	0,0
2. Groothandelsprijzen	0,85	0,02	0,0	0,13
3. Regelingslonen	0,88	0,07	0,0	0,05
4. Liquiditeitsmassa	0,96	0,02	0,0	0,02
5. Basisgeld	0,48	0,32	0,19	0,01
6. Creatie private sector	0,87	0,0	0,12	0,01

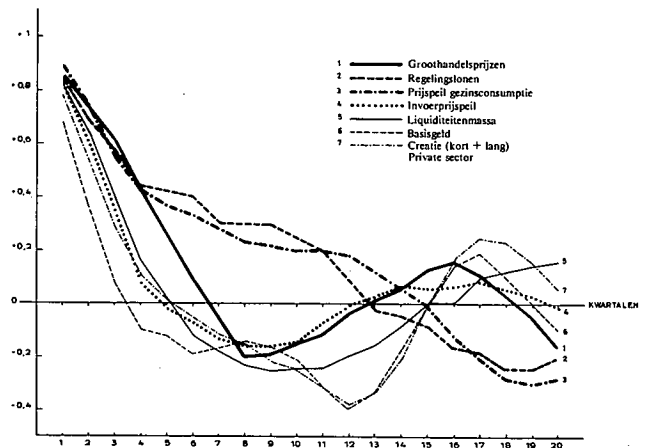
Uit tabel 2 valt af te lezen dat de gemeenschappelijke ontwikkeling vooral blijkt te zitten in vier van de zes variabelen: de groothandelsprijzen, de regelingslonen, de liquiditeitsmassa en de kredietverlening door het particuliere bankwezen aan de private sector. Wij willen hiermee nogmaals reageren op het artikel van Bomhoff en Ooms. Zij nemen o.a. in hun consumptieprijsvergelijking een (eng gedefinieerde) geldhoeveelheid op als verklarende. Indien zij een van de vier hierboven genoemde variabelen in de plaats van de geldhoeveelheid zouden opnemen, zou dat statistisch gezien vrijwel geen verschillend resultaat opleveren.

Op grond van deze waarnemingen kunnen wij voorsnog niet tot de conclusie komen dat het prijspeil van de gezinsconsumptie in Nederland wordt bepaald ofwel uitsluitend door monetaire ofwel uitsluitend door reële factoren. Om meer te weten te komen over de richting waarin de samenhang tussen reële en monetaire grootheden zich beweegt, hebben wij de autocorrelatiestructuur onderzocht van de 6 tijdreeksen, waarop principale componentenanalyse werd toegepast, alsmede van het prijspeil van de gezinsconsumptie. De autocorrelatie werd geschat volgens de door Box en Jenkins aanbevolen procedure (18). De bedoeling hiervan is om scherper vast te stellen of de onderlinge samenloop tussen grootheden ook herkend kan worden in de golfbeweging, die tot uiting komt in het verloop van de waargenomen tijdreeksen. Indien twee grootheden samenhangen moet dit immers ook blijken uit maxima, minima en buigpunten van de reeksen.

Uit de in de grafiek getekende autocorrelatiestructuur blijken de autocorrelaties van de monetaire variabelen, liquiditeitsmassa, basisgeld en creatie ten behoeve van de particuliere sector, in hoge mate parallel te lopen. Dit geldt ook voor reële grootheden prijspeil, gezinsconsumptie en regelingslonen. De groothandelsprijzen lopen tot op een afstand van 4 à 5 kwartalen met deze reële grootheden mee; daarna sluiten deze zich aan bij het invoerprijspeil, waarmee zij ook feitelijk veel van doen hebben.

Het invoerprijspeil verdient nadere aandacht. Zoals ook al uit de principale-componentenanalyse bleek, scoren invoerprijspeil en basisgeld samen even sterk op de tweede principale component. Het ligt voor de hand om hierachter de werking van de betalingsbalans te vermoeden. Verandering in het invoerprijspeil heeft al snel gevolgen voor de lopende rekening en daarmee voor de basisgeldschepping. Dat het invoerprijspeil parallel loopt aan de andere mone-

Grafiek. Autocorrelatie

taire variabelen verbaast ons evenmin omdat een verhoging van het invoerprijspeil in eerste aanleg door het bedrijfsleven wordt opgevangen in de liquide sfeer (19).

Voor een strakke causale — eventueel vertraagde — relatie is een identieke autocorrelatie een noodzakelijke voorwaarde. Een dergelijke gelijkheid in de autocorrelatie van enerzijds binnenlandse monetaire variabelen en anderzijds binnenlandse reële variabelen ontbreekt. Voor stränge monetaristische uitspraken is naar ons oordeel dan ook geen plaats. Als Prof. Korteweg concludeert (20): „We want to stress our findings that a substantial part of the variation in the Dutch rate of inflation can be explained by movements in the level of the growth rate of money lagged one year”, dan is dit een uitspraak in de beste monetaristische traditie, maar niet in overeenstemming met onze waarnemingen.

6. Slotopmerkingen

Uit recente publikaties in Nederland is weer eens gebleken dat monetair geïnspireerde modellen in hun opbouw grote overeenkomsten vertonen. Het „vermoeiende geharrewar tussen monetaristen en andersdenkenden” om met Fase te spreken, richt zich dan ook niet op de structuur van de vergelijkingen, maar op de vooronderstellingen die aan deze modellen ten grondslag liggen en op het schatten van de parameters. Op dit laatste punt hebben sommige auteurs naar onze mening een voorschot genomen. De uitgangspunten van monetair geïnspireerde modellen achten wij niet altijd even actueel. Mede daardoor zijn de hiervan afgeleide conclusies kwetsbaar. De monetaristische stelling dat de groei van de geldhoeveelheid rechtstreeks de inflatie bepaalt, vindt empirisch geen steun. Dat wil niet zeggen dat het bestaan van een indirecte en via omwegen werkende invloed kan worden uitgesloten. Maar een dergelijk moeilijk vast te stellen verband kan nooit de grondslag vormen voor uitspraken van een stelligheid als waartoe sommige Nederlandse monetaristen hun toevlucht hebben genomen.

S. G. A. Kaatee
J. A. Pennink

(Prof. Dr. P. Korteweg zal i.z.t. een commentaar op dit artikel schrijven, red.).

$$18) r_{tw} = \frac{\sum (y_t - \bar{y}_t) (y_{t+k} - \bar{y}_{t+k})}{\sum (y_t - \bar{y}_t)^2}$$

Box en Jenkins, *Time series analyses*, 1970, blz. 32.

19) T.g.v. vergroting van transactiekassen. Zie CPB, *De Nederlandse Economie in 1980*, blz. 87.

20) *De Economist*, 1975 nr 4, blz. 617.

De civiel- (planologisch-) ingenieur en de (ruimtelijk-) econoom

PROF. IR. J. VOLMULLER

De ruimte benodigd voor het verrichten van menselijke activiteiten, is het object van belangstelling van zowel de civiel- (planologisch-) ingenieur als van de (ruimtelijk-) econoom. Beiden benaderen de „ruimte” echter vanuit geheel verschillende gezichtspunten, waardoor de communicatie over het algemeen stroefverloopt. Ir. Volmuller, hoogleraar aan de Technische Hogeschool Delft, besteedt aandacht aan het verschil in benadering. Als beiden zich echter van hun eigen taak en eigen verantwoordelijkheid in het planningproces bewust zijn, behoeft er z.i. in feite geen probleem te zijn.

Inleiding

De civiel-ingenieur, een spruit van de militaire genie-ingenieur, heeft van oudsher als kenmerkend arbeidsterrein gehad het ontwerpen, bouwen en onderhouden van de bouwwerken incl. grondwerken, welke noodzakelijk zijn om in een bepaald gebied het menselijk leven mogelijk te maken en te ontplooiën. In de laatste decennia is er een duidelijke divergentie en specialisatie naar produkt in dat arbeidsterrein opgetreden. Op dit moment zijn als belangrijkste specialismen binnen de civiele techniek te onderscheiden:

- waterhuishoudkundige bouwwerken, zoals zeekeringen, rivierverbeteringen, polder- en drainagewerken, irrigatiewerken;
- gezondheidstechnische bouwwerken, zoals rioleringen, waterleidingen, waterzuiveringstallaties;
- verkeerskundige bouwwerken zoals wegen, kanalen, parkeervoorzieningen, spoorwegen, havens, vliegvelden;
- utiliteitsbouwwerken, zoals fabrieksgebouwen en kantoorgebouwen.

De civiel-technicus is dus voortdurend doende de aarde beter leefbaar te maken; beter in de zin dat de mens tot een rijker leven kan komen in materieel én geestelijk opzicht door een grotere fysieke bestaanszekerheid. Hij doet dit te zamen met zijn bouwkundige collega, die zich in het bijzonder bezighoudt met de woningbouw en de bij het wonen horende gebouwen voor sociaal-verzorgende doeleinden, en de cultuur-technicus, die zich in het bijzonder bezighoudt met de werken tot verbetering van het geografische milieu ten behoeve van de landbouw, de bosbouw, en de openlucht-recreatie.

De door hen ontworpen werken nemen ruimte in beslag; ruimte die schaarser is naarmate de dichtheid van bewoning en de intensiteit van het grondgebruik groter is. Geen wonder, dat juist in de dicht bevolkte streken van onze aarde met hoge levensstandaard, zoals in ons land, de genoemde drie

„infrastructuurbouwers”, steeds meer werden geconfronteerd met het probleem van de verdeling van de beschikbare schaarse ruimte. Als gevolg daarvan ging een aantal „bouwers” zich op dit verdelingsprobleem werpen. Zodoende ontstond recentelijk een verdere specialisatie binnen de oorspronkelijke vakgebieden, t.w. de verkeerskundig ingenieur en de civiel-planologisch-ingenieur als specialist-civiel-ingenieur, de stedenbouwkundig ingenieur als specialist-bouwkundig ingenieur en de landschapsarchitect als specialist-landbouwkundig ingenieur.

Het eigenlijke constructief ontwerpen en bouwen lieten zij over aan de collega's die hun oorspronkelijke métier trouw zijn gebleven. Deze „planning”-ingenieurs benaderen de „bouwwerken” meer als abstracte ruimtelijke eenheden, welke een bepaalde behoefte aan grondoppervlak hebben, maar bovenal als ruimtelijke eenheden welke bepaalde functies ten behoeve van de betrokken samenleving mogelijk moeten maken, vaak in nauwe systeemverbanden, zoals bijv. de verkeersinfrastructuur binnen een vervoerssysteem, de kanalen binnen een drainagesysteem of waterwinplaatsen binnen een drinkwatersysteem. Zij ontwikkelden daarbij theorieën en hypothesen en recentelijk ook mathematische modellen over ruimtelijke structuren van het grondgebruik die zij in hun „physical planning”-activiteiten toetsen en tot toepassing brengen. De produkten van hun planningactiviteiten hebben wijde, formele erkenning ondervonden. Structuurplannen, vervoer- en verkeersplannen, bestemmingsplannen, facet-streekplannen, ruilverkavelingsplannen zijn in ons land, veelal in de wet vastgelegde, begrippen met belangrijke gevolgen voor de betrokken burgers. Ook buiten ons land is het begrip „physical planning” en „zoning” gemeengoed. Er is thans geen ontwikkelingsland meer dat geen ruimtelijk planningbureau kent op nationaal, regionaal en vaak ook op gemeentelijk niveau.

Ging de (civiel-) ingenieur in zijn ruimtelijke belangstelling van het concrete bouwwerk naar de meer globale en abstracte functioneel-ruimtelijke conceptie, bij de econoom is de belangstelling voor de inrichting van de geografische ruimte geboren vanuit een geheel andere invalshoek, nl. vanuit een meer globale, macro-economische conceptie van het maatschappelijk leven. Ruimte en tijd speelden oorspronkelijk in het economisch-wetenschappelijk denken slechts een ondergeschikte rol en dan voornamelijk in verband met de vestigingsfactoren van produktieve en verzorgende bedrijvigheden. Het denken was lange tijd vooral gericht op de macro-economische problematiek.

Geleidelijk groeide echter het besef dat door bewust economisch handelen de overheid de economische en daardoor ook de sociale en politieke ontwikkeling kan beïnvloeden en deze kwalitatief en kwantitatief, maar vooral geografisch tot op zekere hoogte zelfs zou kunnen sturen. Men zou dan niet kunnen volstaan met monetaire, fiscale en handelspolitieke maatregelen op nationaal niveau. De doelbewuste vestiging van produktie-centra, de betere inrichting van het vervoerssysteem en van andere fysieke onderdelen van de

sociale infrastructuur, van potentiële landbouwgronden enz. leken even zoveel mogelijkheden om maatschappelijke activiteiten tot leven te roepen dan wel in een gewenste richting en tempo te ontwikkelen. Daarbij trad het probleem van de geografische lokatie, alsmede van het effect van ruimte en tijd op het maatschappelijk-economisch gebeuren naar voren.

De ruimtelijke economie heeft zich de laatste decennia snel ontwikkeld, mede dank zij het wetenschappelijk werk van het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam. Zij richt zich met name op het probleem van de ruimtelijke spreiding van economisch-stuwende en sociaal-verzorgende activiteiten op nationaal en regionaal niveau in zijn relatie tot de totale nationale, sociaal-economische ontwikkeling. Deze bedrijvigheden zijn echter alleen mogelijk als onder meer industrieterreinen daartoe worden ingericht, de verkeersinfrastructuur aan de behoeften wordt aangepast en landbouwarealen voor productie geschikt worden gemaakt. Voor het initiëren resp. verder ontwikkelen van deze bedrijvigheden zijn dus grondoppervlakken nodig, een onderwerp waarmee de civiel-, de bouwkundig- en de cultuur-technisch-ingenieur zich uitvoerig bezighouden, maar dan benaderd vanuit een geheel andere hoek.

Zo gezien lijkt het bij de huidige stand van de wetenschap in de relevante disciplines haast onmogelijk dat partijen van zo geheel verschillende kom-af voor eenzelfde probleem van ruimtelijke spreiding van activiteiten tot eenzelfde oplossing zouden kunnen komen. Het telkens weer ervaren van deze praktische onmogelijkheid geeft in beide kampen steeds weer aanleiding tot teleurstelling en vaak ook verbittering, waardoor een dialoog over dit communicatie-probleem nog nauwelijks tot stand is gekomen. De belangrijke poging daartoe van collega's Klaassen en Paelinck in hun boek *Integration of socio-economic and physical planning* 1) verdient alleen al daarom alle waardering en aandacht.

In het onderstaande wordt het probleem op een wat andere wijze benaderd dan in genoemde publikatie in de hoop dat een verdere bijdrage wordt geleverd tot de dialoog tussen de civiel- (planologisch-) ingenieur en de (ruimtelijk-) sociaal-econoom.

Ruimten, benodigd voor menselijke activiteiten

Elke menselijke activiteit, uitgeoefend hetzij als individu, bijv. eten, slapen, winkelen, hetzij in (georganiseerd) groepsverband, bijv. wonen, spelen, werken, vergt een wel-gedefiniëerde ruimte, afgezonderd van de totale voor de mens op aarde beschikbare ruimte. Terwijl de activiteit plaatsvindt, kan vrijwel nooit een andere activiteit in dezelfde ruimte worden uitgeoefend; uitzonderingen zijn schaars en voor het verdere betoog weinig relevant, zoals de man die zit te lezen in de trein en daarbij een tweeledig gebruik maakt van de ruimte welke primair is gereserveerd voor het voortbewegen van het vervoermiddel trein. Praktisch elke activiteitenruimte is mono-functioneel; ze wordt voor geen duidelijk anders gemaakte activiteit gebruikt, ook al zijn er ook hierop, weinig relevante, uitzonderingen en dan nog voornamelijk in de woning, bijv. na het eten ontvangt men in zijn huiskamer gasten of een werkbezoek. Een zorgvuldige programmering van die activiteiten is dan vereist.

Aan de vorm en inrichting van elke ruimte worden bepaalde eisen gesteld, welke uit de aard van de activiteit voortvloeien. In het algemeen kan men stellen:

- de ruimte moet blijvend beschikbaar zijn; d.w.z. steeds weer opnieuw moet men de ruimte in zijn zelfde vorm, dimensie en hoedanigheid aantreffen. De begrenzingen van de ruimte zijn dus „conservatief“;
- de ruimte moet een hoeveelheid instrumentarium (kunnen) bevatten, welke nodig is voor het gericht uitoefenen van de activiteit, zoals kookgereedschap in de keuken, machines in een fabriekshal, auto's op de weg, een etalagekast in een winkel;

- de bediening van het instrumentarium moet kunnen worden georganiseerd, zeker als de activiteit in groepsverband geschiedt, bijv. in een fabriek of in een schouwburg of bij een vervoerbedrijf;
- de ruimte moet, zeker terwijl het instrumentarium in gebruik is, zijn beschermd tegen wateroverlast en in vele gevallen ook tegen weersinvloeden en aan bepaalde milieu- en gezondheidstechnische eisen voldoen.

Om aan de gestelde eisen te voldoen, moet de ruimte praktisch altijd worden „ommuurd“; met bouwconstructies worden de begrenzingen van de ruimte vastgelegd. Deze bouwconstructies moeten tevens de door het instrumentarium opgewekte krachten (gewicht, schokken, trillingen) naar de aardbodem kunnen overbrengen. Soms moeten de bouwconstructies de drie-dimensionale ruimte volledig omgrenzen, zoals in het geval van activiteiten, die in gebouwen worden uitgeoefend. Soms is het vastleggen van één vlak van de ruimte voldoende zoals in het geval van een autoweg. De rijbaan vormt het onderste vlak van de verkeersruimte en door alleen deze rijbaan te bouwen is die ruimte in zijn geheel vastgelegd.

Wat tracht de civiel- (planologisch-) ingenieur in feite te bereiken?

In het algemeen beheerst iemand zijn activiteit zodanig dat hij zelf de eisen kan stellen waaraan de voor de activiteit benodigde ruimte moet voldoen. De a.s. bewoner zoekt dié woonruimte die het best aan zijn wooneisen voldoet; de winkelier laat zijn winkel zo verbouwen, dat hij zijn klanten naar zijn inzicht optimaal kan bedienen; de fabrieksdirectie laat haar fabriek zo bouwen, dat het productieproces naar háár inzicht optimaal kan verlopen.

Het bouwen van de „ommuurde“ bouwconstructies is echter een eenmalig optredende bezigheid, waarin de „exploitant“ geen bekwaamheid heeft. Hij zal de bouwkundige (civiel-ingenieur of architect) als specialist te hulp roepen. Deze bouwkundige zal de functionele eisen gesteld door de „bouwheer“ moeten doorgronden en zodanig in zijn ontwerp van de ruimten binnen het bouwwerk moeten verwerken, dat aan het „programma van eisen“ volledig wordt voldaan.

De belangstelling en kunde van de bouwkundige is primair geconcentreerd op de daad van het tot stand brengen van de functionele ruimten; de bouwheer, resp. a.s. gebruiker van de ruimte is alleen geïnteresseerd in het tijdstip waarop de ruimte beschikbaar komt en hij zijn bezigheid kan beginnen. Dit feitelijke gebruik van de door hem ontworpen en gebouwde ruimten maakt de bouwkundige, ook in de praktijk, echter niet meer mee. Zijn relatie met de toekomstige gebruiker eindigt bij het in gebruik nemen van het bouwwerk. Veelal heeft hij er ook nauwelijks echt belangstelling meer voor, behalve als hij na het in gebruik nemen belast wordt met het beheer en onderhoud van het bouwwerk, zoals het geval is met de — niet alle — ingenieurs bij de Rijkswaterstaat en enkele andere zelf-ontwerpde technische overheidsdiensten.

Als gevolg van de bovengeschetste rolverdeling tussen bouwheer resp. a.s. gebruiker en bouwkundige, heeft de laatste in beginsel niet of nauwelijks directe operationele ervaring met het activiteitenproces dat in de door hem geschapen ruimten zich tot in lengte van jaren zal voltrekken. Hij baseert zijn inzicht in de functionele aspecten van de in de ruimte te ondernemen activiteiten in feite alleen op het al dan niet helder geformuleerde programma van eisen resp. op zijn inzicht — vaak gegrond op een lange ervaring met het bouwen van ruimten — hoe dat programma van eisen wel zou moeten luiden. Teleurstellingen voor de toekomstige gebruiker van de ruimte kunnen dan niet uitblijven. Voorbeelden daarvan zijn legio.

1) L. H. Klaassen en J. H. P. Paelinck, *Integration of socio-economic and physical planning*, 1974, Rotterdam University Press.

Eerst in de laatste decennia is zich bij beide partijen de behoefte beginnen te ontwikkelen om in een samenspraak tussen bouwheer en bouwer, het a.s. activiteitenproces dieper te analyseren en vooral de wisselwerking tussen vorm van de ruimte en de totale efficiency van het proces uit te diepen. De gebruiksanalyse is thans standaard-praktijk geworden bij het ontwerpen van utiliteitsgebouwen, uitgevoerd door een team van deskundigen, incl. de bouwheer en de bouwer.

Daar waar de a.s. gebruiker van de ruimte minder grijpbaar is, zoals in het geval van de wegenbouw, de drinkwatervoorziening, de havenbouw en van andere voorzieningen voor een „grijze” massa van gebruikers, begon tegelijkertijd de bouwer zich meer direct te interesseren voor de activiteiten welke binnen de te bouwen ruimte zouden moeten worden verricht. In enkele gevallen splitsten zich zelfs ingenieurs-specialismen af, die zich in het bijzonder gingen bezighouden met het verband tussen toekomstig gebruik en vorm van die ruimte. Voorbeelden daarvan zijn de stedenbouwkundig-ingenieur, de verkeerskundig-ingenieur, de waterhuishoudkundig-ingenieur, de gezondheidstechnisch-ingenieur; specialismen, die thans ook in de opleiding aan de TH-Delft als afstudeer-richtingen zijn te onderkennen. In dezelfde orde kunnen ook worden genoemd de Wageningse cultuur-technisch-ingenieur en de landschapsarchitect.

Naarmate de activiteitenprocessen gecompliceerder werden en naarmate betere analyse- en prognosemethodieken beschikbaar kwamen, steeg de behoefte van de zijde van de bouwende ingenieur zich te verdiepen in de activiteitenprocessen en vooral in de wisselwerking tussen de kwaliteit van deze processen en de vorm van de ruimten waarin ze zich zouden afspelen. Daarbij was en is de doelstelling van de toekomstige exploitant van de ruimte voor de bouwer in eerste instantie een buiten discussie staand gegeven; of dit nu is het verwerven van inkomen, het bereiken van een bepaalde kwaliteit gezondheidszorg dan wel het optimaal verzorgen van gevraagde vervoerdiensten.

Vanuit dát gegeven dat hem het belangrijkste evaluatie-criterium levert, tracht de ingenieur-specialist inzicht te verkrijgen in het verloop van het activiteitenproces om op grond daarvan de vorm en inrichting van de door zijn bouwwerken te begrenzen ruimten „optimaal” te bepalen.

Deze evaluatie-criteria vormen even zovele randvoorwaarden voor zijn ontwerp, welke van meet af aan in acht moeten worden genomen tijdens het ontwerpproces. Om deze criteria te kennen verdiept de waterhuishoudkundig ingenieur zich in de sociale, economische en culturele activiteiten, die zich achter de te bouwen Delta-dijken zullen gaan afspelen, om mede op grond daarvan de hoogte van de stormvloedkerende dijk in de estuarie te bepalen. De verkeerskundig-ingenieur verdiept zich in de behoefte aan vervoerdiensten in een regio of stad, om op grond daarvan de te ontwerpen verkeersruimten te dimensioneren.

In vele gevallen zijn in een bepaalde ruimte uit te voeren activiteiten niet autonoom en doel op zich zelf, doch vormen zij één element van een meer-omvattend productief of sociaal-verzorgend systeem. De (civiel-) ingenieur zal dan de behoefte hebben ook dit totale systeem te verkennen, te meer daar uit het systeem veelal een aantal randvoorwaarden voortkomen, welke zijn vrijheid van ontwerpen en bouwen van de elementen in belangrijke mate verder beperkt. Met andere woorden, de moderne civiel-ingenieur en zijn genoemde collega's bemoeien zich meer en meer met alle, incl. de sociaal-economische, aspecten van de activiteitenprocessen welke zich zullen gaan afspelen binnen de door hen te ontwerpen bouwwerken.

Daar waar uit hun studies blijkt, dat de totale, voor hun bouwwerken beschikbare ruimte onvoldoende is ten opzichte van de volgens hen benodigde ruimte zullen zij zich met de verdeling van de in totaal voor de samenleving beschikbare ruimte bemoeien en daarbij wezenlijk op de activiteitenprocessen kunnen (en veelal moeten) ingrijpen. Ook hier heeft zich recentelijk binnen de civiele techniek een specialisme ontwikkeld, t.w. de civiel-planologisch-ingenieur

die op grond van logische, meer en meer mathematisch georiënteerde optimalisatietechnieken tracht een optimale rangschikking te verwezenlijken van de ruimtevragebouwwerken, op grond van zowel bedrijfseconomische als van ruimtelijk-economische, milieukundige en sociaal-politieke overwegingen. Daarmede hebben de bedrijfseconomie en de ruimtelijke economie hun entrée gemaakt in het basis-kennispakket van de civiel-ingenieur.

Wat tracht de ruimtelijk-econoom in feite te bereiken?

De ruimtelijk-econoom is één van de jongste telgen van het groeiende geslacht van economen. Uitgaande van de sociale economie — de wetenschap die zich bezighoudt met de verdeling van de schaarse middelen, welke een maatschappij ten dienste staan —, heeft hij zijn bijzondere aandacht gericht op het effect van de geografische lokatie van deze middelen, zowel naar ruimte als naar tijd. Hij stuitte daarbij al spoedig op een aantal problemen. Hij kwam tot de conclusie dat de productiebedrijven, welke een maatschappij ten dienste staan, veelal, zowel regionaal als sectoraal, zijn opgenomen in min of meer autonome systemen, die als zodanig sub-systemen vormen in een nationaal economisch systeem van hogere orde. Tevens bleek hem dat de ruimtelijke scheiding van deze productiebedrijven onderling en ten opzichte van de consumptiepunten op zich zelf aanleiding gaf tot het aanwenden van maatschappelijk schaarse middelen — i.c. in het vervoersysteem —, terwijl een soortgelijke consequentie werd geconstateerd van het in tijd gescheiden zijn van de productieve activiteiten van deze bedrijven onderling en ten opzichte van de consumptie. Scheiding in tijd leidt immers tot de aanwending van extra middelen ten behoeve van het opslaan van goederen, resp. een overcapaciteit ten opzichte van de gemiddelde produktafname van bedrijven, ingericht tot het produceren van diensten, alsmede tot een verlies aan rendement van kapitaalgoederen.

Het bestuderen van deze effecten bracht de ruimtelijk-econoom al spoedig tot de conclusie, dat de ruimtelijke spreiding van de lokatie van de bedrijven op zich een belangrijke invloed heeft op het niveau en het rendement van de productie van goederen en diensten die met de beschikbare produktiemiddelen bereikbaar is. Het inzicht rijpte dat het beïnvloeden van de ruimtelijke spreiding van deze bedrijven een belangrijk instrument is in de handen van de bestuurder om economische ontwikkelingen te bevorderen en zelfs naar kwantiteit en kwaliteit in onderdelen te beïnvloeden.

Naast de reeds bestaande economische productie- en consumptieprognosemodellen op nationale schaal, voelde de ruimtelijk-econoom behoefte prognosemodellen te ontwikkelen op regionale, sub-regionale en groot-stedelijke schaal, waarin het effect van de geografische afstand o.m. in de vorm van „vervoerweerstand”, duidelijk was opgenomen. Werkende op deze gedetailleerde geografische schaal moest hij wel nota nemen van de verschillen in „vervoerweerstand” per individuele lokatie van een bedrijf, maar ook van de verschillen in de individueel benodigde bouwkundige investeringen voor gelijksoortige bedrijven, gevestigd op verschillende punten in de ruimte. Deze verschillen vloeien nauwelijks voort uit een verschil in kosten van de benodigde technische en organisatorische uitrusting welke het bedrijf gebruikt om tot productie te komen. De individuele verschillen in investeringskosten vloeien voornamelijk voort uit de kosten van de bouwwerken, welke de ruimten moeten omvullen, waarin het productieproces moet plaatsvinden. Deze investeringen worden bepaald door de feitelijke bouwkosten alsmede door de kosten van de door de gebouwen in beslag genomen grond. En deze worden bepaald door de „bouwer”, de civiel-ingenieur, resp. de architect, de cultuur-technisch-ingenieur of de landschapsarchitect. De ruimtelijk-econoom kreeg zodoende direct te maken met de door de ingenieur ontworpen bouwwerken, zowel ten behoeve van het relevante productieproces als ten behoeve van het transport

van grondstoffen en geproduceerde produkten resp. van verstrekte diensten en van bedienend personeel en bezoekers; zowel wat betreft de investeringskosten als wat betreft de directe produktie- en vervoerkosten voor zover deze door de vorm en inrichting van de produktieruimten en de verkeersinfrastructuur worden beïnvloed.

Het ontmoetingspunt tussen de civiel-ingenieur en de ruimtelijk-econoom

De civiel-ingenieur, en ook de architect, de stedenbouwkundig-ingenieur, de cultuur-technisch-ingenieur en de landschapsarchitect ontmoeten de ruimtelijk-econoom dus in de investerings- en onderhoudskosten van de bouwwerken, nodig om bepaalde bedrijfsruimten te creëren alsmede in de aard en intensiteit van de activiteiten, welke in die ruimten plaats zullen moeten vinden.

De ingenieur heeft daarbij behoefte aan evaluatie-criteria waaraan hij zijn mogelijke technische ontwerpvarianten kan toetsen; de ruimtelijk-econoom wil de uitkomsten van deze ingenieursontwerpen kennen, opdat hij die in zijn ruimtelijk-economische beschouwingen kan betrekken en het effect daarvan op verschillende geografische spreidingspatronen van produktieve en consumptieve activiteiten kan bestuderen.

Om dit met inzicht te kunnen doen zou bouwkundige en landbouwkundige (planning)techniek mede tot het basispakket van kennis van de ruimtelijk-econoom moeten behoren. Het is altijd weer teleurstellend te moeten constateren dat, terwijl „Inleiding in de economie” al vele jaren in het basis-curriculum voor de opleiding tot civiel-, bouwkundig en landbouwkundig-ingenieur voorkomt, tot nu toe geen enkele economische universitaire faculteit een college „Inleiding in de (civiele) techniek” in het basisprogramma heeft opgenomen!

De „ruimten”, nodig voor het verrichten van menselijke activiteiten zijn dus het object van beider belangstelling, doch benaderd vanuit geheel verschillende richtingen! Daarbij was de ingenieur, historisch gezien, de eerste. Toen hij dan ook verder moest gaan dan het individuele bouwwerk, omdat ruimte schaars werd en het functioneren van de individuele activiteitenruimte in gevaar kwam, werd hij geconfronteerd met de noodzaak mede ruimtelijk-economische criteria te ontwikkelen, waaraan hij zijn mogelijke oplossingvarianten kon toetsen. Dit moest wel amateuristisch gaan, maar voldoende om bouwheren tot een keuze te brengen.

Meestal bleven deze „economische” criteria beperkt tot de blote investeringskosten in relatie tot het beschikbare budget. Het baanbrekende werk van Prof. Ir. Th. van Wisselingh in de jaren veertig op het gebied van de rentabiliteit van verkeerskundige werken is voor menig (civiel-) ingenieur een „eye-opener” geweest. Het gaf hem het inzicht, dat de economische resultaten van het vervoerbedrijf, dat zich ná voltooiing op zijn weg zou gaan afspelen, onder één noemer moest worden gebracht met de bouwkosten van de weg en zodoende zijn technisch ontwerp kon beïnvloeden. Maar om dieper te gaan in zijn beschouwingen over de ruimtelijke lokatie van in bouwwerken vervatte activiteitenruimten (= de lokatie van produktiebedrijven en consumptie-eenheden), ontbrak en ontbreekt het de civiel-ingenieur in feite aan voldoende kennis om een belangrijk maatgevend criterium, nl. de ruimtelijk-economische consequenties, te doorgronden, laat staan te formuleren en te kwantificeren. Tegelijkertijd droeg hij, met zijn reeds eerder genoemde ingenieur-collega's, tot voor kort praktisch geheel de verantwoordelijkheid voor het opstellen van de overheidsplannen van ruimtelijke ordening waarin de gewenste spreiding van bedrijvigheden worden vastgelegd. Hij ontwikkelde daarbij een zekere traditie en routine in denken en benaderen.

Geen wonder, dat toen „echte” ruimtelijk-economen zich om de sociaal-economische aspecten van de ruimtelijke spreidingsstructuur van bedrijvigheden gingen bekommeren, zij met andere inzichten en methoden naar voren kwamen;

inzichten en methoden die de praktiserende en op dat moment verantwoordelijke ingenieur nauwelijks aanspraken. Zich in zijn prestige belaagd voelend, had hij eerder de neiging de benadering van de econoom als theoretisch en dus onpraktisch te kwalificeren dan deze bijdrage vanuit een andere discipline toe te juichen. De econoom, wetende van de juistheid van zijn zienswijze, ondervond de ingenieur als betweterig, maar tegelijkertijd toch (nog) in staat het tot stand komen van het „goede” plan te verhinderen door het grotere gewicht dat zijn woord bij de beslissende autoriteiten had. Een onzalige toestand, die veel kwaad bloed heeft gezet en bepaald nog niet ten einde is en die ondermeer tot gevolg heeft dat „physical planning” en socio-economic planning” als twee gescheiden benaderingen worden aangemerkt van het probleem om de optimale ruimtelijke spreiding van menselijke, produktieve en consumptieve activiteiten te bepalen. En die met zich meebrengt dat elke poging tot reconciliatie zo duidelijk opvalt, terwijl er in feite geen probleem is, mits elke partij zich van zijn eigen taak en van zijn eigen verantwoordelijkheid in het totale planningproces bewust is.

De taakverdeling tussen de civiel-ingenieur en de ruimtelijk-econoom in de ruimtelijke planning

Uitgaande van de gedachte dat optimalisatie in ruimtelijk-economische zin één van de belangrijkste criteria is waaraan een plan tot ruimtelijke spreiding van bedrijvigheid(sruimten) moet voldoen, is het duidelijk dat een dergelijk plan alleen tot stand kan komen als de ruimtelijk-econoom én de civiel-ingenieur, alsmede zijn collega-bouwers, de stedenbouwkundig-ingenieur, de cultuur-technisch-ingenieur en de landschapsarchitect in een duidelijke taakverdeling met elkaar samenwerken.

De ruimtelijk-econoom, verantwoordelijk voor het opstellen van het sociaal-economisch kader, waarbinnen de verschillende maatschappelijke activiteiten tot „in lengte van dagen” — dat is hun economische levensduur — moeten plaatsvinden, geeft daarbij criteria aan waaraan zowel de investerings- en onderhoudskosten van de activiteitenruimten ommurende bouwwerken, als de operationele kosten van deze activiteiten moeten voldoen. Criteria, ook in numerieke zin, welke de uitgangspunten en randvoorwaarden vormen waarbinnen de civiel-ingenieur en zijn genoemde collega's moeten trachten een oplossing te vinden voor de vorm en constructie van op te richten bouwwerken, waarbinnen de voorziene activiteiten zich zullen moeten afspelen.

De ruimtelijk-econoom kan niet buiten de uitkomsten van het scheppende ontwerpwerk van de (civiel-) ingenieur. Hij moet beseffen, dat elke bouwplaats op aarde anders is en dat voor elk bouwwerk opnieuw een ontwerp moet worden gemaakt, waarvan het resultaat, o.m. in kosten, van tevoren niet bekend kan zijn. De civiel-ingenieur kan niet buiten de (sociaal-economische) randvoorwaarden welke alleen de ruimtelijk-econoom hem kan leveren. De toetsing van zijn werk aan deze criteria zal de civiel-ingenieur niet moeten ondergaan als een van bovenaf opgelegd noodzakelijk kwaad, maar als een gelijkwaardige en collegiale bijdrage in een planningproces dat erop is gericht om een voor de maatschappij „optimale” oplossing voor het gestelde probleem te vinden. Slechts op die manier kan een „goed” plan tot stand komen.

Maar dan moet primair de ingenieur beseffen, dat de (ruimtelijke) economie een vak apart is, dat je als technicus niet zo maar even en al doende onder de knie krijgt. En dan moet de econoom beseffen, dat, als je de economische voorwaarden hebt bepaald waaraan een bouwwerk moet voldoen, je dat dan niet „alleen nog even in elkaar hoeft te zetten”, maar dat het ten minste 5 jaren kost voordat intelligente jonge mensen met aanleg voor technisch scheppend werk zover gevormd en opgeleid zijn dat de maatschappij ze als aankomend „bouwmeester” te werk durft te stellen.

J. Volmuller

Consumentenbeleid

De consument soeverein of hulpeloos? (IV)

PROF. DR. W. A. A. M. DE ROOS

In dit laatste deel in de serie „De consument soeverein of hulpeloos?“, behandelt Dr. W. A. A. M. de Roos, hoogleraar economie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam, het consumentenbeleid. Eerder verschenen: 1. Consumentensovereiniteit en economische orde (12 januari); 2. Consumentensovereiniteit en verkoopbevordering (19 januari); 3. Consumentisme (26 januari).

„Given the opportunity to protect commerce or the consumer but not both at the same time, who do you think the Department of Commerce will protect?“

(Betty Furness)

De consument is soeverein noch hulpeloos. Hij is niet soeverein, omdat over samenstelling en ontwikkelingsrichting van de productie mede wordt beslist door producenten en, zij het in mindere mate, door de overheid. De consument in onze hedendaagse markteconomie is niet hulpeloos, omdat invloedrijke organisaties zijn gegroeid die het voor hem opnemen. Deze ontplooiën een aantal activiteiten die dienen tot betere informatie van de consument, tot bescherming van zijn veiligheid en tot versterking van zijn positie als marktpartij. Die organisaties zijn er in de loop der jaren ook in geslaagd de politieke organen en bestuursorganen in beweging te zetten voor het treffen van regelingen met overeenkomstige strekking. De overheid heeft aan haar steeds groeiende bundel van beleidsactiviteiten het consumentenbeleid toegevoegd. Tien jaar geleden was daar nog nauwelijks sprake van.

Het specifieke consumentenbeleid

Een overzicht van wat het consumentenbeleid omvat kan het best worden gegeven aan de hand van de jaarrapporten *Overheidsbeleid consumentenaangelegenheden*. Deze verschijnen sedert 1974. In februari 1974 is door de minister van Economische Zaken ingesteld een Interdepartementale Commissie voor Consumentenzaken (ICC). De commissie kreeg tot taak jaarlijks een rapport samen te stellen „over het beleid dat de overheid voert of voornemens is te voeren met betrekking tot de onderwerpen die van belang zijn voor de consumenten“. Het is een tweede taak van de ICC op verzoek van ministers advies uit te brengen over beleidsvoornemens op het terrein van de consumentenbelangen. De interdepartementale commissie wordt geleid door Drs. S. Miedema, directeur-generaal van prijzen, ordening en regionaal beleid van het Ministerie van Economische Zaken. Inmiddels zijn drie jaarrapporten van de ICC tegelijk met

de begroting van het Ministerie van Economische Zaken verschenen. De rapporten geven een goed overzicht van het beleid dat in Nederland door verscheidene departementen wordt gevoerd in het belang van de staatsburger als consument. Het volgende overzicht van onderwerpen van beleid is ontleend aan de indeling van het tweede rapport 1).

1. *Produktinformatie* (o.m.: prijsaanduiding per standaardhoeveelheid, informatieve etikettering).
2. *Consumentenvoorlichting en -opvoeding* (o.m. consumentenvoorlichting via de ether; voorlichting colportagewet; invoering consumentenvoorlichting op scholen; structurering consumentenvoorlichting).
3. *Bescherming en informatie m.b.t. de gezondheid* (o.m. wijziging warenwet; kwaliteitsgarantie, controle en tarieven van gezondheidszorg).
4. *Produktveiligheid* (o.m.: veiligheid m.b.t. deelneming aan het verkeer: valhelmen, autogordels; warenwetbesluit speelgoed; gevarenaanduiding op wasmiddelen).
5. *Economische bescherming tegen handelspraktijken* (o.m.: nieuwe regeling cadeaustelsel; wettelijke regeling misleidende reclame).
6. *Financiële zaken* (o.m.: beleggingsinstellingen; levensverzekeringen; consumptief krediet).
7. *Versterking juridische positie van de consument* (o.m.: behandeling consumentenklachten; wettelijke regeling produktaansprakelijkheid; wettelijke regeling standaardcontracten).
8. *Sociaal-economische maatregelen* (prijnsbeleid; mededingingswetgeving; huur- en woonruimtebeleid; winkelsluiting).
9. *Consumentenonderzoek* (er worden plannen gemaakt voor de toekomstige structuur waarbinnen het door de overheid gesubsidieerde fundamentele consumentenonderzoek kan plaatsvinden).

De beleidsactiviteiten van dit overzicht ressorteren onder verschillende departementen. Verschillende activiteiten horen primair thuis bij het Ministerie van Economische Zaken, maar bijv. consumentenvoorlichting en -opvoeding bij CRM en O en W, wijziging warenwet en kwaliteitsgarantie gezondheidszorg bij Volksgezondheid en Milieuhygiëne, versterking juridische positie van de consument bij Justitie enz. De *coördinatie* is ondergebracht bij het Ministerie van Economische Zaken: de minister van Economische Zaken is bij besluit van de ministerraad aangewezen als coördinerend bewindsman voor consumentenaangelegenheden.

Het consumentenbeleid betreft niet een bepaalde sector in het maatschappelijk-economisch leven, zoals het landbouwbeleid of het vervoerbeleid. Het gaat eerder om een aspect van het krachtenveld tussen enerzijds de productie

1) *Jaarrapport overheidsbeleid Consumentenaangelegenheden 1974/1975*, Tweede Kamer, zitting 1975-1976, 13600 hoofdstuk XIII, nr. 6, blz. 8 e.v.

van goederen en diensten, anderzijds het verbruik van die goederen en diensten. Alle beleid dat betrekking heeft op een gedeelte van het proces van productie en dienstverlening heeft een consumentenaspect. Voor de bewaking van dat aspect in onder meer het landbouwbeleid, het vervoersbeleid, het energiebeleid en de handelspolitiek zou men de uitdrukking „consumentenbeleid in ruime zin” kunnen gebruiken. Er kan dan worden gesproken van *specifiek consumentenbeleid* wanneer het gaat om het direct verbeteren van de positie van de consument in de markteconomie; anders gezegd: wanneer het gaat om het uitwerken en realiseren van de fundamentele consumentenrechten zoals geformuleerd door Kennedy in 1962 (zie het vorige artikel).

Consumptiebeleid

Zoals ik heb opgemerkt is er eerst in de laatste tien jaren sprake van consumentenbeleid. Van nog recenter datum is de term consumptiebeleid. Voor het eerst wordt deze gebruikt in het tweede ICC-jaarrapport, in 1975 dus. Gaat het bij het *consumentenbeleid* om het nemen van maatregelen door de overheid ter behartiging van consumentenbelangen, bij het *consumptiebeleid* gaat het om het beïnvloeden door de overheid van het bestaande consumptiepatroon. Bij het consumentenbeleid wordt de nadruk gelegd op „het beschermen en helpen van de individuele consument bij zijn keuze van goederen en diensten, waarbij onder meer wordt gelet op veiligheid, kwaliteit en prijs”. Het consumptiebeleid heeft betrekking op „de betekenis en de gevolgen van het consumeren” 2).

Het beïnvloeden van het consumptiepatroon door de overheid is minder nieuw dan de term die er nu voor is uitgevonden. Door middel van fiscale heffingen en subsidies en zelfs door ge- en verbodsbepalingen heeft de overheid het consumptieproces eerder al beïnvloed. Zij heeft remmend willen werken op het verbruik van alcohol en tabaksproducten door hoge accijnzen daarvoor vast te stellen. Zij heeft het particuliere automobielverkeer willen afremmen door het autogebruik zwaar te belasten en het openbaar vervoer te subsidiëren. De overheid heeft het gebruik van drugs en het bezit van wapens verboden en heeft geboden dat de woningbouw aan bepaalde kwaliteitseisen moet voldoen. Een ander instrument dat de overheid sinds kort gebruikt ter beïnvloeding van het bestedingspatroon is kennelijk overgenomen van het particuliere bedrijfsleven: het adverteren in de publiciteitsmedia. Het Ministerie van Economische Zaken adverteert op grote schaal om de mensen aan te sporen zuinig om te gaan met energie: government by persuasion.

Beïnvloeding van het consumptiepatroon door de overheid is dus niet nieuw. Wat zich wel de laatste jaren pas manifesteert is de wens een algemene conceptie daarvoor te ontwikkelen. In verband daarmee komt de term consumptiebeleid in gebruik. Men wil naast een beleid dat gericht is op selectieve groei van de productie en daarbij aansluitend beleid dat selectieve consumptie beoogt. Het facettenbeleid — m.b.t. milieuhygiëne, ruimtelijke ordening, grondstoffenschaarste en de verhouding rijke en arme landen — dat in de industriële structuurpolitiek vorm gaat krijgen, is analoog van betekenis voor het bestedingspatroon. In de Tweede Kamer is daarom aan de minister van Economische Zaken gevraagd om naast de nota *Selectieve groei* (economische structuurnota) die in de zomer van 1976 is verschenen een tweede nota in te dienen die de ontwikkeling van de economische structuur vanuit een visie op de consumptie beziet. De minister heeft erop gewezen dat in een open economie als de onze productie- en bestedingspatroon sterk uiteenlopen. Niettemin is hij bereid „binnen niet te lange tijd” met een discussienota over de consumptie te komen 3).

Op het punt van het consumptiebeleid acht ik de laatste twee jaarrapporten van de ICC erg belangwekkend. Uit

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

hoofdstuk 4 van het tweede rapport (Verkennde opmerkingen over een consumptiebeleid) en hoofdstuk 5 van het derde rapport (De voorbereiding van een consumptiebeleid) blijkt de gevoeligheid in departementale kringen voor de gevaren van wat algemeen de consumptie maatschappij wordt genoemd, wel aanwezig. In het eerste artikel van deze reeks heb ik echter geconstateerd dat de typering „productie maatschappij” beter zou zijn dan „consumptie maatschappij”. De industriële expansie, de investeringsprojecten van de ondernemers en centraal de technologische ontwikkeling zijn goeddeels bepalend voor het consumptiepatroon. Niemand echter beheerst die technologische ontwikkeling vanuit een ander dan commercieel gezichtspunt. Nog steeds geldt wat Oele in 1970 constateerde: „De regeringen hollen achter de feiten aan en de technologen en hun bazen sleutelen vrijwel zelfstandig aan de toekomst”. Het zou volgens Oele voor een meer evenwichtige ontwikkeling een goede zaak zijn als ook de verbruiker zijn stem kon laten horen bij de voorbereiding van zijn toekomstige consumptiepatroon. Hij bepleit daartoe de instelling van „een raad voor technologie, wetenschap en verbruik, waar de lange-termijnproblemen aan bod komen en waar de consumentenorganisaties hun stem kunnen laten horen” 4). Wanneer men zich op het Ministerie van Economische Zaken toch nader gaat bezinnen over de verbanden tussen selectieve productiegroei en selectieve consumptie kan dit voorstel mogelijk nog eens in overweging worden genomen.

Het consumptiebeleid zoals het thans op het Ministerie van Economische Zaken wordt verstaan dient men goed te onderscheiden van het consumentenbeleid. De verwantschap ermee mag duidelijk zijn; vandaar dat het hier werd aangeroerd. In het vervolg van dit artikel zal ik mij weer beperken tot het consumentenbeleid.

De Europese Gemeenschap

Toen op 25 maart 1957 het Verdrag van Rome werd ondertekend was het consumentisme nog nauwelijks waarneembaar. Men zal dan ook in de verdragtekst tevergeefs zoeken naar een paragraaf over consumentenbeleid of naar een kleiner segment dat daarop betrekking heeft. Alles wijst erop dat consumentisme en consumentenbeleid passen bij

2) Jaarrapport *overheidsbeleid consumentenaangelegenheden 1974/1975*, t.a.p., blz. 45.

3) Zie: R. F. M. Lubbers, Opmerkingen over het actuele economische beleid naar aanleiding van de nota *Selectieve groei*, *ESB*, 8 december 1976, blz. 1195.

4) A. P. Oele, Het consumentenbeleid; *couveuse-kindje van de politiek*, *Socialisme en Democratie*, jrg. 27, no. 7, augustus 1970, blz. 337-338.

een bepaald gevorderd ontwikkelingsstadium van een economie.

Dat stadium werd dan voor de Europese Gemeenschap aan het eind van de jaren zestig bereikt. In 1969 werd door de EG-Commissie ingesteld een dienst „Vraagstukken betreffende Consumenten” ressorterend aanvankelijk onder het Directoraat Generaal voor de Concurrentie. In januari van dat jaar was in het Europese parlement het verslag-Boersma behandeld over de versterking van de positie van de verbruiker in de gemeenschappelijke markt. In vervolg daarop werd een resolutie aangenomen waarin onder meer van de Commissie werd gevraagd:

- overleg met de Europese consumentenorganisaties over de normen die bij het vergelijkend warenonderzoek werden gehanteerd;
- publikatie van de uitkomsten van vergelijkend warenonderzoek;
- intensivering van de activiteit op het gebied van de informatieve etikettering;
- tegengaan van misleidende reclame en agressieve verkoopmethoden.

Door S. T. Duursma wordt in *Socialisme en Democratie* van december 1973 nagegaan in hoeverre in 1973 uitvoering was gegeven aan de resolutie. Het oordeel luidt negatief. T.a.v. het vergelijkend warenonderzoek werd bemoeienis vanwege de Commissie tegengehouden door de consumentenorganisaties die beducht blijken voor elke inmenging op dit gebied van buitenaf. Met betrekking tot het tegengaan van misleidende reclame en agressieve verkoopmethoden had de Commissie nog geen concrete stappen ondernomen 5).

Een nieuwe impuls voor het Europese consumentenbeleid is uitgegaan van de topconferentie van Parijs in 1972 waar de staats- en regeringshoofden hun bereidheid bevestigden een gemeenschappelijk beleid te volgen ter bescherming en

voorlichting van de consument. In vervolg hierop heeft de Raad van Ministers van de Europese Gemeenschap op 14 april 1975 een eerste programma voor Europees consumentenbeleid vastgesteld 6).

Men kan zich nog afvragen of op het niveau van de Gemeenschap wel consumentenbeleid moet worden gevoerd. Kan het niet beter geheel aan de lidstaten worden overgelaten? Duursma antwoordt hierop dat gemeenschappelijk beleid gewenst is om technische handelsbelemmeringen tegen te gaan en in het algemeen gezien de belangrijke omvang van het internationale handelsverkeer in de Gemeenschap en het grote aantal internationale ondernemingen 7).

Politieke partijen

Politieke partijen mogen zich ervan bewust zijn dat het consumentenbeleid inmiddels niet meer als een „vote-getting gimmick” kan worden gezien, maar dat het een serieuze politieke zaak is geworden. De uitslag van het recente consumentenonderzoek in de Europese Gemeenschap 8) dat ik in het vorige artikel reeds aanhaalde geeft een aanwijzing in deze richting. Van de 9.500 ondervraagden voelde 62% zich verbonden met een politieke partij, maar hiervan vond slechts één op de tien dat „zijn” partij „heel goed” voor het consumentenbelang opkomt.

Met verkiezingsbeloften zijn de politieke partijen niet karig. Dit blijkt bijv. uit een overzicht van de verkiezingspro-

5) S. T. Duursma, Het consumentenbeleid in de Europese Gemeenschap, *Socialisme en Democratie*, jrg. 30, nr. 12, december 1973, blz. 548/549.

6) Voor een samenvatting ervan zie: *Europa van morgen*, jrg. 5, nr. 15, 23 april 1975, blz. 209-211.

7) S. T. Duursma, t.a.p., blz. 551.

8) Zie: *Europa van morgen*, juli 1976, blz. 379.

Deze bon is bestemd voor het management. Hoe blijft u bij?

Let op, dit is interessant nieuws. Van het Economisch Dagblad. Een krant die u eigenlijk niet mag missen. Elke dag weer andere nationale en internationale financieel-economische berichten. Helder beschreven, uitvoerig toegelicht. Zo blijft u van alle ontwikkelingen volledig op de hoogte. Precies wat van u verwacht wordt. Maak nu vrijblijvend kennis met het Economisch Dagblad. Vult u de bon maar in.

Drie mogelijkheden.

Aan u de keus:

- twee weken gratis op proef
- een kwartaal-abonnement à f 50,32
- een jaarabonnement à f 199,- Gewenst hokje aankruisen s.v.p.

Waar is uw pen?

Naam: _____

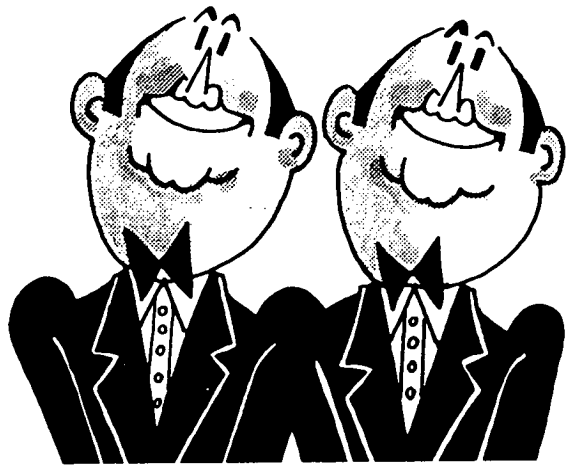
Adres: _____

Plaats: _____

Ingevulde bon in ongefrankeerde envelop zenden aan: Economisch Dagblad, Antwoordnummer 344, Den Haag.

Gelijk zoekt zijns gelijk.

Mogen we alstublieft? Want in welk blad bestaat er zo'n onderlinge "gelijkheid" tussen lezer en adverteerder als juist in het goede vaktijdschrift? Probeer maar eens een campagne in dit NOTU*-tijdschrift. Wedden dat we gelijk hebben?

* Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers

gramma's 1971-1975 van de Rijksvoorlichtingsdienst 9). Ik kan niet nalaten bij enkele politieke partijen die in de laatste vier jaar deel uitmaakten van de regering daar enkele punten uit te lichten die inmiddels niet zijn gerealiseerd: PvdA: geen uitbreiding toestaan van radio en tv-reclame 10);

KVP: ruimte maken voor radio- en tv-voorlichting t.b.v. de consument;

D'66: instelling van een consumptieraad bestaande uit vertegenwoordigers van consumentenorganisaties en door de Kroon aan te wijzen deskundigen in plaats van de CCA (Commissie Consumentenangelegenheden van de SER).

Het zijn constatering, geen verwijten. Sinds najaar 1973 hebben zich ontwikkelingen voorgedaan die in 1971 moeilijk waren te voorzien en die de focus van de politieke aandacht hebben verplaatst. Dit geldt ook wanneer de politieke uitwerking moet worden beoordeeld van het rapport *Consumentenbeleid* van een commissie van het Centrum voor Staatkundige Vorming (wetenschappelijk instituut van de KVP) van 1971 11). Ook hierin komen desiderata voor die nog altijd niet zijn verwezenlijkt, ook niet nadat een KVP-minister vier jaren het Ministerie van Economische Zaken heeft beheerd, die, we weten het, nog enkele andere zorgen aan het hoofd had. Bovendien geldt hier dat een dergelijk rapport iets anders is dan een verkiezingsprogramma en dat — hoe dan ook — het Centrum voor Staatkundige Vorming voor zover mij bekend het enige wetenschappelijke adviesbureau van een politieke partij is dat uitvoerig aandacht aan de materie heeft gegeven.

Een beleidsonderbouwend analyse-kader

De overheid is duidelijk bezig tegemoet te komen aan de vele wensen die de laatste decennia zijn geuit aangaande de positie van de consument in onze economie. De overzichten in de jaarrapporten van de Interdepartementale Commissie voor Consumentenzaken getuigen daarvan. Wat echter, ook na drie ICC-jaarrapporten, nog ontbreekt is een samenhangende beleidsonderbouwende analyse van de consumentenproblematiek. Beleid moet gericht zijn op de spanning tussen de feitelijke en gewenste situatie. Om beleid te kunnen formuleren is inzicht nodig in de feitelijke situatie. Daarvoor is meer nodig dan alleen een beschrijving. Vragen naar het waarom van bepaalde problemen dienen door onderzoek te worden beantwoord. Zo is het bijvoorbeeld niet genoeg te weten dat reclame tot misleiding van de consument kan leiden en op welke schaal dat gebeurt. Er moeten ook gegevens worden verzameld over hoe dat in zijn werk gaat en welke functie ze vervult voor het bedrijfsleven. Eerst op basis daarvan kan een werkelijk effectief beleid worden gevoerd.

Een groot aantal losstaande maatregelen behoeft er nog niet toe te leiden dat het verbroken evenwicht wordt hersteld tussen invloed van producenten en consumenten in onze economische orde. Een belangrijke oorzaak voor het aarzelend en fragmentarisch optreden van de overheid is dat de problemen van de consument niet systematisch zijn gedefinieerd. Consumentenproblemen werden steeds op ad-hoc-basis en geïsoleerd gezien, om dan per geval te worden opgelost. „Seldom have they been placed in a more general framework or seen as symptoms of a fundamental economic disorder that must itself be diagnosed and treated” 12).

De organisatorische component van het beleid.

Ook de organisatorische component van het beleid verdient veel aandacht te krijgen. Deze bestaat thans uit de Interdepartementale Commissie voor Consumentenzaken

(ICC), een coördinerend minister van Economische Zaken, een Directie Consumentenzaken op diens ministerie en een Commissie Consumentenangelegenheden (CCA) van de Sociaal-Economische Raad. Vooral de laatste ondervindt veel kritiek. De commissie is in 1965 ingesteld. Een van de SER-functionarissen heeft in 1972 een evaluatie gepubliceerd van haar functioneren in de eerste zeven jaren 13). Het oordeel is weinig positief. Van Rij vermeldt onder meer dat de commissie in 7 jaren slechts 14 maal was bijeengekomen. Niet bepaald een tempo om snel voortgang te maken. Ook na 1972 is er weinig verbeterd. In commentaren op zowel het tweede als het derde jaarrapport van de ICC wordt gesproken over tijdverlies en trage advisering bij de CCA 14).

De aanzet voor het organisatorisch kader zoals in de laatste jaren opgezet, acht ik juist, met name de interdepartementale aanpak en de coördinerende functie van het Ministerie van Economische Zaken. Daar behoort het beleid te worden gecentraliseerd. De suggestie een Ministerie voor Consumentenzaken in te stellen 15) zou ik niet zonder meer willen overnemen. Het consumentenbelang moet volledig tot gelding komen binnen het Ministerie van Economische Zaken. In het verleden was dat overwegend een ministerie van productiezaken en commerciële zaken. Binnen dat departement dient de overgang zich te voltrekken van een meer producent-gerichte benadering van economische vraagstukken naar een meer consument-gerichte benadering. De benoeming van een staatssecretaris voor Consumentenzaken 16) in de eerstkomende jaren kan dit proces bevorderen. In verder perspectief zie ik dan een minister van Economische Zaken die het algemeen economisch beleid voert met centrale aandacht voor de finale consument en daarnaast op hetzelfde departement een staatssecretaris voor Industrie en een staatssecretaris voor Handel en Dienstverlening. Wanneer dit onuitvoerbaar zou blijken, zou men inderdaad de instelling van een Ministerie voor Consumentenzaken kunnen overwegen. Het Ministerie van Economische Zaken kan dan weer zoals in de jaren 1935-1937 Ministerie van Handel en Nijverheid gaan heten. Het is dan inderdaad duidelijk waar de verantwoordelijkheden liggen. Of we op deze laatste manier sneller bereiken waar we heen moeten (m.n. naar de meer consumentgerichte benadering van economisch-politieke vraagstukken), betwijfel ik.

Intussen blijft de klacht van de consumentenorganisaties dat het beleid te traag tot stand komt. De departementale molens, de adviesmolens en de parlementaire molens draaien langzaam. Ter verdediging daarvan kan men stellen dat grondig voorbereide wetgeving de voorkeur verdient boven haastwerk met alle gebreken vandien. Niettemin mag men hopen dat de consumentenorganisaties de overheid blijven bestoken met hun ongeduld, dat ze alert blijven en onophoudelijk tot spoed manen. De bewijslast voor de onvermijdelijkheid van de vertraging berust bij het departement en het parlement en de adviescommissies.

W. A. A. M. de Roos

9) *Beleid beschouwd, Politieke Programma's 1971-1975*, RVD, 7 april 1971.

10) Volgens een bericht in *de Volkskrant* van 13 januari 1975 is de radio-zendtijd van de SER met 30 minuten per week uitgebreid.

11) *Consumentenbeleid*, Rapport van een commissie van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Den Haag, 1971.

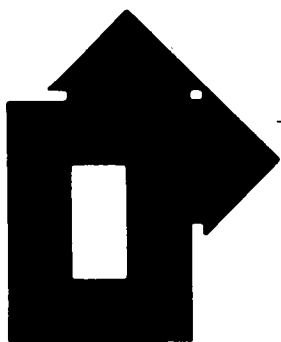
12) R. J. Barber, *Government and the consumer*, in: R. M. Gaedeke en W. W. Etcheson, *Consumerism. Viewpoints from business, government, and the public interest*, New York, 1972, blz. 161.

13) P. H. van Rij, *Consumentenbeleid in de SER, Kroniek van het Ambacht/Klein- en Middenbedrijf*, jrg. 26, nr. 3, mei/juni 1972, blz. 153-161.

14) Zie *NRC-Handelsblad* van 16 oktober 1975 en van 28 oktober 1976.

15) O.m. bij Mej. E. Stork, *Behartiging van het consumentenbelang, Intermediair*, jrg. 8, nr. 48, 1 december 1972, blz. 13.

16) Zoals bij de laatste kabinetinformatie is bepleit door consumentenorganisaties en vakbeweging.

Op weg naar het werkgeversparadijs

A. F. VAN ZWEEDEN

De brief van minister Boersma aan de Tweede Kamer over de alle verwachtingen overtreffende stijging van de premie-opbrengsten in de sociale verzekeringssector heeft wel een merkwaardig licht geworpen op de situatie aan het loonfront. Of de mededelingen van de minister een keerpunt zullen betekenen in de loopgravenoorlog over de automatische prijscompensatie valt op het moment, dat deze beschouwing wordt geschreven, niet te voorzien. De nieuwe gegevens over de sociaal-economische ontwikkeling wijzigen weliswaar de uitgangspunten voor het arbeidsvoorwaardenbeleid, maar dat betekent nog niet dat de hemel al is opgeklaard.

Het meest verrassende gegeven in deze brief is de stijging van de loonsom per werknemer in 1976 met zeker twee punten boven de doelstelling van het kabinet. Als enige oorzaak wordt de uit de hand gelopen ontwikkeling van de incidentele looncomponent genoemd. De eerste reactie van de vakbeweging was dat de werkgevers een dubbele moraal huldigen. In het overleg op centraal niveau en in de bedrijfstakken nemen zij het standpunt in, dat er geen ruimte is voor aanpassing van de lonen aan extra prijsstijgingen, maar in de ondernemingen blijkt er wel degelijk ruimte te zijn om werknemers extra te betalen.

Het verweer van de werkgevers op deze beschuldiging is tamelijk zwak. Zij schrijven de incidentele verhogingen voornamelijk toe aan de opstuwende werking van de verhoging van het minimumloon en aan de nivellerende eisen van de vakbonden die hun uitwerking vinden in loonvloeren. Dergelijke oorzaken van incidentele loonstijgingen bieden geen uitputtende verklaring voor een loonbeweging die op ca. f. 2 mrd. kan worden geschat. De ontduiking van de strakke loonmaatregelen van 1976 moet op veel grotere schaal zijn voorgekomen dan de werkgevers willen toegeven.

Hoe verklaarbaar de ongecontroleerde loonbeweging ook mag zijn, ze bewijst in ieder geval de onhoudbaarheid van een strakke, centraal geleide loonpolitiek. De natuur is sterker dan de leer. Wanneer als gevolg van uniforme loonvoorschriften — f. 30 voor iedereen in

juli en f. 60 als uitkering ineens in november — de prijsontwikkeling ternauwernood kan worden bijgehouden, zal er binnen de bedrijven altijd een grote druk ontstaan om extra uitkeringen te doen, om goede werknemers aan te trekken of te behouden. Zwart loon gaat altijd samen met een straffe loonpolitiek; dat heeft het verleden al afdoende bewezen.

In 1976 was sprake van enige conjuncturele opleving. Er kwamen orders binnen die om overwerk vroegen. Bovendien moet de winstpositie van de ondernemingen gunstiger zijn geweest dan uit de officiële ramingen bleek. Bij de behandeling van de begroting kon minister Duisenberg al melden dat de opbrengsten van de vennootschapsbelasting veel hoger uitvielen dan was verwacht.

„Ruimte” voor verbetering van rendementen of arbeidsvoorwaarden is een heel vreemd begrip. Bij een arbeidsinkomensquote van boven de 90 lijkt er vrijwel niets meer over voor het overige inkomen. Maar de arbeidsinkomensquote is een misleidend begrip. Het is een macro-economische grootheid die niet alleen de inkomens van de arbeiders omvat, maar ook de salarissen van de directies en de hogere functionarissen. Zeker kan worden aangenomen dat van de optrekking van het minimum-loonpeil en van de inkomensnivellering aan de voet van de loonschalen een opstuwende werking uitgaat. Maar om geld uit te trekken voor promoties, extra periodieken, andere toeslagen of dertiende-maanduitkeringen, is een zekere ruimte nodig die ofwel ontstaat door prijsverhogingen ofwel gevonden wordt in de winstmarges.

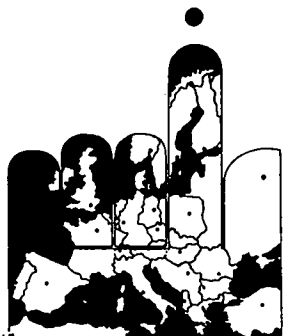
De extra loonsomstijging heeft ook in zoverre een gunstig effect, dat de inkomsten van de sociale fondsen uit de premie-opbrengsten er veel meer door zijn gestegen dan bij de vaststelling van de premie-percentages voor 1976 was verwacht. Minister Boersma concludeert dat het premieniveau voor 1977 in feite te hoog is en suggereert dat er alle ruimte is voor een bijstelling van de premies. Er is geen sprake van incidentele meevallers in de premie-opbrengsten, zoals wel eens vermoed is; de stijging heeft een structureel

karakter. Als mogelijke oorzaken daarvan wordt gewezen op de verhoging van de premie-inkomensgrenzen, op de effecten van de inkomensnivellering en de verruiming van de werkgelegenheid in enkele bedrijfstakken, zoals de bouw. Als de premie-grondslag — het inkomensniveau waarover de premies worden geheven — inderdaad hoger is komen te liggen, is er aanleiding om de premies daarbij aan te passen en een zekere intering van de reserves te accepteren. De ramingen hebben uitsluitend betrekking op de inkomenskant van de sociale verzekering, niet op de ontwikkeling van de lasten. De meevallende inkomsten leveren niet het bewijs dat de noodzaak van de ombuigingsoperatie in de sociale voorzieningen is verminderd. De stijging van de premie-opbrengsten heeft tot gevolg dat de premiedruk op de verdiende inkomens groter wordt. Uit een oogpunt van inkomenspolitiek ligt het daarom voor de hand de premie-percentages te verlagen. Daardoor kan de koopkracht van de werknemer iets worden verbeterd.

Misschien ligt hierin een aanleiding om het overleg over de arbeidsvoorwaarden voor 1977 te hervatten. Het principiële conflict over de automatische prijscompensatie wordt er niet door opgelost. Een premieverlaging kan immers tijdelijk wel wat ruimte scheppen, maar dergelijke meevallers bieden op den duur geen garantie tegen tegenvallers bij de prijsontwikkeling.

De stelling van de werkgevers dat het bedrijfsleven geen ruimte meer heeft om de koopkracht van de werknemers te garanderen wordt sterk aangetast door de in 1976 opgetreden „wage drift”. Zij hebben gelijk met hun bewering dat de incidentele looncomponent hoger moet worden ingeschat dan de halve procent die het Centraal Planbureau daarvoor had uitgetrokken. Als dat juist is, dan is de ruimte voor initiële loonsverhogingen geringer dan tot dusver wordt aangenomen. Voortzetting van de „nullijn” voor de arbeidsinkomens betekent bij handhaving van een strak gecoördineerd loonbeleid dat de incidentele looncomponent meer en meer het beeld van de loonontwikkeling zal gaan beheersen.

Aspecten van de uiteenlopende economische ontwikkeling

DRS. E. A. MANGÉ

Zoals aangekondigd in de vorige bladwijzer over de planning in de EG, zouden we thans het 4e programma voor de economische politiek op middellange termijn moeten behandelen. Wegens onenigheid over de ontwerp tekst in de parlementaire commissie ter zake, werd de bespreking ervan afgevoerd van de december-agenda van het Europese Parlement. Daarom geven we, in de hoop op een levendig en fundamenteel debat in dit parlement, er de voorkeur aan het 4e programma als onderwerp van een volgende bladwijzer te nemen.

Het huidige onderwerp sluit er evenwel bij aan. De economische recessie, die sinds 1974 de wereldeconomie teistert, kwam niet alleen tot uiting in een vermindering van de economische groei, massale werkloosheid en een groei van de inflatie in alle lidstaten, maar ook in een uiteenlopende economische ontwikkeling. De crisis wordt namelijk door de lidstaten verschillend opgevangen en de conjuncturele situatie heeft in een aantal landen bepaalde structurele zwakheden blootgelegd. Deze divergerende economische ontwikkeling is bovendien meer en meer problematisch voor het behoud van de reeds tot stand gebrachte Europese integratie. Eén van de fundamentele doelstellingen van het 4e programma is dan ook in de planperiode tot een hogere graad van convergentie inzake economische ontwikkeling tussen de lidstaten te komen.

Economische situatie

In het jongste jaarverslag over de economische situatie van de Gemeenschap 1) wordt een overzicht gegeven van de evolutie van de voornaamste macro-economische grootheden in de jaren zeventig (tabel 1). De ramingen betreffende de economische groei in 1976 wijzen op een duidelijk herstel in alle lidstaten, zodat een gemiddelde groei zou worden verwezenlijkt van 4,8%. Dit betekent een terugkeer naar het groeicijfer van de

periode 1968-1972. Bepaalde landen, vooral Nederland en België, blijven echter sterk beneden het groeivermogen van die periode. Het conjunctuurherstel ging echter niet gepaard met een terugkeer naar volledige werkgelegenheid. Integendeel, voor alle lidstaten wordt in 1976 een verdere toename van de werkloosheid geconstateerd. Tevens is er algemeen een verslechtering van het saldo van de lopende rekening (de enige uitzondering vormt Nederland). Naast de „leads and lags” ingevolgd de spanningen

bepaald. De straffe procedures in het arbeidsvoorwaardenoverleg zetten de vakbeweging klem, maar bieden aan de ondernemers de vrijheid om door hun eigen loon- en salarispolitiek een loondifferentiatie te bewerkstelligen die beter beantwoordt aan de schaarste-verhoudingen op hun specifieke arbeidsmarkt. Het enige tegenwicht dat de vakbonden hier kunnen leveren is aan te sturen op onderhandelingen binnen de bedrijven door eigen vakbondsvertegenwoordigers.

A. F. van Zweeden

op de wisselmarkten is dit hoofdzakelijk te wijten aan het feit dat van het economisch herstel in de eerste fase een deficietair effect uitgaat.

Het conjunctuurherstel in het midden van 1975 stopte reeds in de tweede helft van 1976. De vooruitzichten voor 1977 zijn gematigd en worden beheerst door onzekerheden. De groeivoet van het reële bruto binnenlandse product zou voor de Gemeenschap hooguit 4% kunnen bedragen, op voorwaarde dat de gunstige factoren werkzaam zullen blijven 2).

Een belangrijk aspect van de uiteenlopende economische ontwikkeling betreft de verschillen in inflatiepercentages tussen de lidstaten. Weliswaar is in 1976, met uitzondering van Denemarken, een daling van het inflatietempo op te merken, maar de verschillen blijven groot. Een belangrijke middengroep, waaronder Nederland en België, met een inflatie van 9 à 9,5% tekent zich duidelijk af. Aan de ene kant bevinden zich een aantal landen met een inflatie van 16 à 18% (het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Italië), aan de andere kant Duitsland met een gemiddelde prijsstijging van 4,5%.

Uurkosten

De divergerende economische ontwikkeling uit zich o.m. in de ontwikkeling van de arbeidskosten in de Gemeenschap. Recent publiceerde de Commissie gegevens over de uurkosten in de industrie voor de periode 1972-1975 3). Het betreft een actualisering van de enquête van 1972 (1973 voor het Verenigd Koninkrijk en Denemarken). Een vergelijking tussen de lidstaten wordt gemaakt door omzetting van de nationale gegevens in EUR, de statistische rekeneenheden van de Gemeenschap. Aldus werd rekening gehouden met de ontwikkeling

1) *Pb.*, L 358, 29 december 1976.

2) *Ibid.*, blz. 8.

3) *Sociale Statistiek*, nr. 6/1976.

Tabel 1. De belangrijkste macro-economische grootheden in de gemeenschap a)

	Bruto binnenlands produkt in constante prijzen					Prijnsindexcijfer van de gezinsconsumptie b)					Aantal werklozen d) in % van de beroepsbevolking				Saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans (mrd. \$) e)					
	Mutaties in % ten opzichte van het gemiddelde van het voorafgaande jaar																			
	gemiddelde 1968-1972 c)	1973	1974	1975	1976	gemiddelde 1968-1972 c)	1973	1974	1975	1976	gemiddelde 1968-1972 c)	1973	1974	1975	1976	gemiddelde 1968-1972 c)	1973	1974	1975	1976
Denemarken	4,8	3,0	1,6	-1,0	5,0	5,6	8,5	15,0	8,8	9,0	1,3	0,9	2,4	5,2	4,9	-0,3	-0,5	-1,0	-0,5	-1,7
B.R. Duitsland	5,5	5,1	0,7	-3,3	5,7	3,8	7,0	7,3	6,1	4,5	0,8	1,0	2,2	4,1	4,0	1,1	4,3	9,2	3,1	2,0
Frankrijk	6,0	5,2	2,9	-1,3	5,0	5,3	7,1	13,9	11,5	9,5	2,0	2,1	2,3	3,8	4,3	-0,4	-0,7	-7,0	-0,2	-3,6
Ierland	5,0	5,6	0,8	-0,5	3,5	7,5	11,8	15,7	21,3	18,0	5,6	6,0	6,4	9,2	10,0	-0,1	-0,2	-0,7	0	-0,3
Italië	3,9	6,8	3,4	-3,7	4,5	5,1	12,1	20,2	17,4	17,0	3,4	3,5	2,9	3,3	3,5	1,8	-2,5	-8,0	-0,5	-2,8
Nederland	5,7	4,1	2,9	-0,9	3,7	6,0	8,8	10,0	10,5	9,5	1,6	2,4	3,0	4,3	4,7	0,1	2,3	2,0	1,6	2,2
België	5,4	6,3	4,2	-1,8	3,7	3,5	6,0	13,0	12,1	9,0	2,3	2,4	2,6	4,5	6,0	0,6	1,1	1,0	1,0	0,8
Luxemburg	4,3	7,1	3,4	-7,7	3,1	3,9	6,1	9,5	10,7	9,0	—	—	—	0,2	0,4					
Verenigd Koninkrijk	2,2	5,3	0,2	-1,6	3,0	5,6	8,7	15,4	22,0	16,0	2,9	2,6	2,6	4,0	5,5	0,9	-2,0	-8,4	-3,8	-3,2
Gemeenschap	4,7	5,2	1,8	-2,4	4,8	5,2	8,3	12,6	12,2	10,3	2,1	2,1	2,5	3,9	4,5	3,7	1,8	-12,8	0,6	-6,7

a) 1968-1975: realisaties; 1976: ramingen.

b) Definitie nationale rekeningen.

c) Meetkundig gemiddelde van de jaarlijkse mutaties tussen 1967 en 1972; werkloosheid en lopende rekening van de betalingsbalans: rekenkundig gemiddelde van de vijf jaren.

d) Gezien de niet volledig gelijke definities kunnen de werkloosheidscijfers niet van land tot land worden vergeleken; zij geven slechts de ontwikkeling in ieder land aan.

e) Door afrondingen kan de optelling afwijken van het totaal.

Bron: PB, nr. L 358, 29 december 1976.

van de wisselkoersen, zij het in beperkte mate. Immers, voor de omrekening werden voor Duitsland, België, Nederland en Denemarken de bij het IMF opgegeven spijkkoersen gebruikt; voor Frankrijk, Italië, het Verenigd Koninkrijk en Ierland de marktcoersen 4).

Uit tabel 2 blijkt dat in de landen met een zwakke munt de uurkosten over het algemeen vrij stabiel zijn gebleven. Dit is grotendeels te wijten aan het neutraliseringseffect van de depreciatie van hun munt. De „slanglanden”, die min of meer een stabiele munt hebben, noteren daarentegen een sterke stijging van hun arbeidskosten.

Alhoewel de verschillen tussen de slanglanden zowel in 1972 als in 1975 niet meer dan 10% bedragen, hebben zich belangrijke onderlinge verschuivingen voorgedaan. T.o.v. alle partners verbeterde de relatieve positie van Duitsland sterk. Terwijl in 1972-1973 de uurkosten het hoogst waren in Duitsland, stonden ze in 1975 op de vijfde plaats. In april 1974 stegen de Nederlandse uurkosten boven de Duitse; in april 1975 was het de beurt aan België, Luxemburg en Denemarken. In de beschouwde periode was de kostenstijging het grootst in België, namelijk 75%. Dit is een jaarlijkse toename met 21%, tegenover 17%

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa-Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden

in Frankrijk en Luxemburg, 16% in Nederland en 11% in Duitsland.

Tabel 3 geeft een overzicht van de ontwikkeling van de uurkosten in de industriële sectoren. Uiteraard weerspiegelen de sectoriële data dezelfde evolutie als in tabel 2. In 1975 waren in ongeveer 2/3 van de industriële sectoren de uurkosten het hoogst in Nederland en België. Terwijl dit in 1972 nog het geval was voor Duitsland, gold dit in 1975 nog slechts voor twee sectoren, m.n. machinebouw en automobielen. In vergelijking met Duitsland kenden de volgende sectoren in Nederland en België een sterk ongunstige ontwikkeling: metaalprodukten (excl. machines), elektronische industrie, transportmaterieel (excl. auto's), winning van niet-energetische mineralen, chemie, leder, rubber- en plasticverwerkende industrie, bouw.

In 1974 verbeterde voor alle sectoren de positie van Frankrijk t.o.v. alle partners. In 1975 kende Frankrijk evenwel een relatieve verslechtering, vooral t.o.v. Duitsland. Over het algemeen liggen de uurkosten in Frankrijk 26% beneden

die van de slanglanden. Een belangrijke uitzondering vormt de fabricage van bureaumachines en machines voor informatieverwerking, waarvan de kosten 25% hoger liggen dan in de Gemeenschap. Voor Italië zijn in vele gevallen recente gegevens niet beschikbaar. Op grond van de beschikbare gegevens kan men toch concluderen dat ingevolge de snelle depreciatie van de lire algemeen de uurkosten minder sterk zijn gestegen. Dit is ook zo voor het Verenigd Koninkrijk dat in elke industriële sector de laagste arbeidskosten van de Gemeenschap heeft. In Denemarken zijn daarentegen de uurkosten snel toegenomen. In vier sectoren worden in 1975 daar de hoogste kosten van de Gemeenschap genoteerd: voedings- en genotmiddelenindustrie, schoen- en kledingnijverheid, papierwarenindustrie en uitgeverijen en overige industrie.

Besluit

De ontwikkeling van de inflatie of van de kosten in vergelijking met andere landen wordt dikwijls gebruikt om zich een idee te vormen van de veranderingen van *het internationale concurrentievermogen van een land*. De competitiviteit van een economie is evenwel een relatief en complex begrip, dat niet precies te meten valt. Aan alle indicatoren kleven ernstige bezwaren 5). Zo weerspiegelen inflatiecijfers niet alleen de prijsveranderingen van de internationaal verhandelde goederen, maar ook de goederen die alleen op de binnenlandse markt worden

Tabel 2. Evolutie van de uurkosten in de industrie, 1972-1975 (in EUR)

	Nederland	België	Luxemburg	Duitsland	Frankrijk	Italië	Ver. Koninkrijk	Denemarken
IV. 1972	3,47	3,16	3,29	3,51	2,65	2,66	.	.
X. 1973	3,90	3,60	3,70	4,00	3,00	2,70	.	.
X. 1973	4,30	3,80	3,80	4,40	3,10	2,70	.	.
IV. 1974	4,00	3,70	3,70	4,10	3,10	2,70	2,08	3,72
X. 1974	4,80	4,30	4,40	4,70	3,20	2,90	.	4,40
X. 1974	5,10	3,80	4,70	4,80	3,50	3,00	2,60	4,70
IV. 1975	5,00	4,50	4,60	4,80	3,30	3,00	2,40	4,60
X. 1975	5,60	5,40	5,20	5,10	4,00	.	.	5,20
X. 1975	5,90	5,70	5,30	5,20	4,40	.	3,10	5,40
X. 1975	5,70	5,50	5,20	5,20	4,10	.	2,70	5,30

Bron: Sociale Statistiek, nr. 6, 1976.

4) Voor een overzicht van de in de Gemeenschap gebruikte rekenenheden, zie de Europa-bladwijzer in *ESB* van 3 maart 1976.

5) Veranderingen in de prijs- en kostendispariteiten en veranderingen in de wisselkoersen, *Tijdschrift van de Nationale Bank van België*, november 1976.

geproduceerd, verhandeld en verbruikt of geïnvesteerd. Met betrekking tot de arbeidskosten zijn er appreciatiemoeilijkheden wegens de verschillen die van land tot land bestaan inzake de bepaling en het samenstellen van de basisgegevens. Bovendien vormen de arbeidskosten slechts één van de bestanddelen van de aanbodprijs. Hun verloop is niet noodzakelijk representatief voor de overige bestanddelen. Integendeel, in sommige gevallen is er een tegengestelde evolutie. Andere indicatoren, zoals de groothandelsprijzen of eenheidswaarden van de uitvoer, hebben ook hun nadelen. Bovendien, voor alle indicatoren stelt zich, in een systeem van zwevende wisselkoersen, het probleem van de — moeilijke en subjectieve — keuze van de rekenmunt.

Het concurrentievermogen van een land kan gedefinieerd worden als *het vermogen om een steeds belangrijker positie op de internationale markten te verwerven*. Een mogelijkheid om dit vermogen te meten, berust daarom op de z.g. „constant-market-share“-analyse. Deze indicator stemt overeen met de verhouding tussen de uitvoerwaarde van een land tijdens een bepaald jaar en de hypothetische uitvoerwaarde die aanduidt wat de export van dat land zou zijn geweest indien het op elke markt zijn aandeel van het basisjaar had weten te behouden. Uiteraard bezit ook deze analyse nadelen; o.m. dat ze zich beperkt tot een vaststelling, maar geen enkele verklaring geeft van de veranderingen. Het is een a-posteriori-interpretatie 6). Bovendien worden meestal niet de zuivere effecten weergegeven, aangezien de uitvoerders zich zelden in identieke concurrentievoorwaarden bevinden. Het instellen van de intra-handelsbelemmeringen heeft evenwel in de Gemeenschap uitzonderlijke observatiemogelijkheden gecreëerd. M.a.w., daar in de Gemeenschappelijke Markt de concurrentievoorwaarden identiek zijn, zou de evolutie van de marktaandelen van de lidstaten de veranderingen van hun concurrentiepositie moeten weergeven 7).

De gegevens in tabel 4 werden berekend op basis van de intra-handel voor afgewerkte produkten, waarbij werd geabstraheerd van de intra-Beneluxhandel. Gelijksortige berekeningen, maar dan voor de Zes, werden reeds vroeger verricht voor de periode 1958-1971 8). Hieruit bleek dat de concurrentiepositie van Nederland sterk afnam van 1958 tot 1962, gevolgd door een lichte op-

Tabel 3. Sectoriële evolutie van de uurkosten in de industrie, 1972-1975 (in EUR)

Bedrijfstak	BR Duitsland	Frankrijk	Italië	Nederland	België	Luxemburg	Verenigd Koninkrijk a)	Denemarken b)	Jaar
	(Ondernemingen met meer dan 10 werknemers)								
Aardolie- en aardgaswinning	4.46 5.70 6.10 7.30	5.78 6.20 6.80 8.30	5.09 5.00 5.50 :	5.48 : : :	!!! : : :	!!! !!! !!! !!!	: : : :	: : : :	1972 1973 1974 1975
Aardolie-industrie	4.96 6.00 7.10 7.80	5.10 5.50 6.20 7.50	4.75 4.50 4.70 :	5.11 5.90 7.30 8.50	5.60 6.60 7.90 9.70	!!! !!! !!! !!!	: 3.30 3.90 4.60	: 4.17 5.00 5.70	1972 1973 1974 1975
Winning en voorbewerking van ertsen	3.99 4.70 5.50 6.00	4.00 4.50 5.00 6.30	3.81 3.70 4.40 :	!!! !!! !!! !!!	!!! !!! !!! !!!	4.53 5.10 6.10 6.60	: : : :	: : : :	1972 1973 1974 1975
Vervaardiging en eerste verwerking van metalen	3.83 4.50 5.20 5.60	3.04 3.50 3.80 4.90	3.27 3.30 3.80 :	: : : :	3.94 4.70 5.70 6.60	4.01 4.60 5.60 6.10	: 2.40 2.70 3.20	: 4.07 5.10 6.00	1972 1973 1974 1975
Winning van niet-energetische mineralen: veenderijen	3.34 4.00 4.60 4.90	2.66 3.00 3.30 4.10	2.58 2.70 3.00 :	4.15 : : :	3.21 3.70 4.50 5.50	2.93 3.20 3.90 5.00	: : : :	: 3.52 4.30 5.10	1972 1973 1974 1975
Vervaardiging van steen, cement, betonwaren, aardewerk, glas e.d.	3.32 3.90 4.50 4.80	2.65 3.10 3.30 4.10	2.38 2.50 2.80 :	3.37 3.90 4.70 5.40	3.15 3.70 4.50 5.50	: : : :	: 2.04 2.30 2.70	: 3.81 4.50 5.10	1972 1973 1974 1975
Chemische industrie	4.18 4.90 5.80 6.30	3.50 4.00 4.30 5.30	3.51 3.50 3.80 :	4.17 5.00 6.00 7.00	4.05 4.80 5.90 7.10	: : : :	2.43 2.80 3.20	4.23 5.10 5.90	1972 1973 1974 1975
Kunstmatige en synthetische continuegaren- en vezelfabrieken	3.72 4.40 5.20 5.60	3.43 3.80 4.20 5.20	3.14 3.30 3.70 :	: : : :	3.87 4.40 5.40 6.50	: : : :	2.44 2.80 3.30	: : : :	1972 1973 1974 1975
Vervaardiging van produkten uit metaal (met uitzondering van machines en transportmiddelen)	3.42 4.10 4.70 5.10	2.54 2.90 3.20 3.90	2.57 2.70 3.00 :	3.16 3.70 4.60 5.20	3.15 3.70 4.50 5.50	2.55 2.90 3.50 4.20	: 1.90 2.20 2.50	: 3.59 4.40 5.10	1972 1973 1974 1975
Machinebouw	3.73 4.50 5.20 5.70	2.85 3.20 3.50 4.30	2.85 3.00 3.20 :	3.30 3.80 4.80 5.50	3.34 3.90 4.70 5.60	3.08 3.40 4.10 5.00	2.08 2.40 2.70	3.84 4.70 5.50	1972 1973 1974 1975
Bureaumachinefabrieken; fabrieken van machines voor informatieverwerking	4.34 5.00 5.80 6.30	5.27 6.20 6.30 7.90	3.53 3.50 3.90 :	3.68 4.00 5.00 6.00	2.72 3.20 4.00 4.70	!!! !!! !!! !!!	2.48 2.70 3.20	: : : :	1972 1973 1974 1975
Elektronische industrie	3.60 4.40 5.10 5.60	2.76 3.10 3.40 4.20	2.84 3.00 3.40 :	3.79 4.30 5.20 6.10	3.28 3.80 4.70 5.60	: : : :	2.10 2.30 2.60	3.63 4.50 5.20	1972 1973 1974 1975
Automobielfabrieken; fabrieken van auto-onderdelen	4.06 4.80 5.50 6.10	2.94 3.40 3.70 4.50	3.21 3.20 3.40 :	3.36 4.00 5.00 5.70	3.53 4.10 4.90 6.00	: : : :	2.51 2.80 3.00	3.70 4.50 5.20	1972 1973 1974 1975
Overige transportmiddelenfabrieken	3.68 4.40 5.20 5.60	3.31 3.70 4.10 5.20	3.02 3.10 3.40 :	3.63 4.40 5.40 6.10	3.60 4.20 5.10 6.30	!!! !!! !!! !!!	2.26 2.60 3.00	4.10 4.90 5.70	1972 1973 1974 1975
Fijnmechanische en optische industrie	3.13 3.80 4.30 4.80	2.55 2.90 3.20 3.90	2.57 2.70 2.90 :	3.48 4.10 5.00 5.70	3.18 3.70 4.50 5.40	!!! !!! !!! !!!	2.19 2.50 2.90	3.60 4.40 4.90	1972 1973 1974 1975
Voedings- en genotmiddelenindustrie	3.01 3.60 4.10 4.50	2.44 2.80 3.10 3.80	2.66 2.50 2.80 :	3.35 3.90 4.70 5.50	2.87 3.30 4.10 5.00	2.54 3.20 3.70 4.50	: 1.98 2.20 2.60	3.86 4.70 5.60	1972 1973 1974 1975

6) P. De Grauwe, Determinanten van de exportprestatie van België en Nederland, *Tijdschrift voor Economie*, nr. 1, 1971, blz. 54.

7) Bank van Brussel, *Het concurrentievermogen van de BLEU en de positie van de Belgische frank*, Brussel, april 1973, blz. 11.

8) A. Kervyn de Lettenhove en A. Bouchat, *Analyse et projection des échanges intro C.E.E.*, Leuven 1971, en Bank van Brussel, op. cit., blz. 11-13.

Bedrijfstak	BR Duits- land	Frank- rijk	Italië	Neder- land	België	Luxem- burg	Ver- enigd Konink- rijk a)	Dene- mar- ken b)	Jaar
Textielnijverheid	2,75	2,06	2,15	2,89	2,54	:	:	:	1972
	3,30	2,40	2,30	3,40	3,00	:	1,59	3,15	1973
	3,80	2,60	2,50	4,00	3,60	:	1,80	3,90	1974
	4,10	3,20	:	4,80	4,40	:	2,10	4,50	1975
Ledernijverheid	2,54	1,94	2,06	2,72	2,53	///	:	:	1972
	2,90	2,20	2,10	3,20	3,00	///	1,60	3,09	1973
	3,30	2,40	2,40	4,00	3,60	///	1,80	3,80	1974
	3,60	3,10	:	4,40	4,30	///	2,00	4,30	1975
Schoen- en kledingnijverheid	2,50	1,85*	1,85	2,19	1,98	1,58	:	:	1972
	3,00	2,10	1,90	2,50	2,40	1,80	1,37	2,85	1973
	3,30	2,30	2,10	3,20	2,90	2,00	1,60	3,50	1974
	3,70	2,90	:	3,80	3,60	2,50	1,80	4,20	1975
Houtindustrie; fabrieken van hou- ten meubelen	3,09	1,99	1,95	2,90	2,59	:	:	:	1972
	3,70	2,30	2,10	3,40	3,00	:	1,93	3,16	1973
	4,30	2,50	2,30	4,10	3,80	:	2,20	3,70	1974
	4,60	3,20	:	4,70	4,70	:	2,50	4,50	1975
Papier- en papierwarenindustrie; grafische nijverheid; uitgeverijen	3,30	3,01	3,18	3,64	3,17	:	:	:	1972
	3,90	3,40	3,20	4,20	3,80	:	2,24	4,14	1973
	4,50	3,70	3,30	5,10	4,60	:	2,60	5,10	1974
	4,80	4,60	:	5,80	5,80	:	2,90	6,00	1975
Rubber- en plasticverwerkende in- dustrie	3,26	2,47	2,77	3,29	3,06	3,23	:	:	1972
	3,90	2,80	2,70	3,70	3,60	3,60	2,06	3,52	1973
	4,40	3,10	3,40	4,50	4,50	4,30	2,40	4,30	1974
	4,80	3,90	:	5,20	5,30	5,30	2,70	4,90	1975
Overige be- en verwerkende indu- strie	2,77	2,25	2,10	3,00	2,05	:	:	:	1972
	3,30	2,60	2,20	3,60	2,50	:	1,70	3,35	1973
	3,40	2,80	2,40	4,20	2,90	:	2,00	4,20	1974
	3,70	3,50	:	5,00	3,60	:	2,20	5,10	1975
Bouwnijverheid	3,55	2,39	2,31	3,53	3,17	2,33	:	:	1972
	4,30	2,70	2,40	4,10	3,90	2,70	2,09	:	1973
	4,80	3,00	2,70	5,00	4,70	3,40	2,30	:	1974
	5,10	3,70	:	5,90	5,80	4,00	2,70	:	1975
Totaal van de extractieve nijverheid	4,37	3,48	3,12	:	3,87	3,94	:	:	1972
	:	4,00	3,10	:	4,60	4,40	2,80	:	1973
	:	4,40	3,50	:	5,60	5,30	:	:	1974
	:	5,70	:	:	6,80	6,00	:	:	1975
Totaal van be- en verwerkende in- dustrie	3,48	2,69	2,70	3,44	3,20	3,53	:	:	1972
	4,10	3,10	2,80	4,00	3,70	4,00	2,08	3,72	1973
	4,70	3,40	3,10	4,90	4,50	4,90	2,40	4,60	1974
	5,20	4,20	:	5,70	5,50	5,50	2,70	5,30	1975
Totaal	3,51	2,65	2,66	3,47	3,16	3,29	:	:	1972
	4,10	3,10	2,70	4,00	3,70	3,70	2,11	:	1973
	4,80	3,30	3,00	5,00	4,50	4,60	:	:	1974
	5,20	4,10	:	5,70	5,50	5,20	:	:	1975

a) Meer dan 50 werknemers.
b) Meer dan 6 werknemers.

Bron: Sociale Statistiek, nr. 6, 1976.

leving om vanaf 1964 tot 1970 vrijwel constant te blijven op ongeveer 10% beneden het marktaandeel van 1958. Ook de BLEU kende een relatieve verslechtering tot 1962, waarna de concurrentiepositie sterk verbeterde (in 1970 ongeveer 15% boven het peil van 1958). De reden voor de snelle daling in de periode 1958-1962 voor beide landen was het verdwijnen van de Beneluxvoordelen door de oprichting van de EEG. Ook Duitsland kende een voortdurende daling van zijn concurrentiepositie in de beschouwde periode, terwijl de posities van Frankrijk en Italië sterk verbeterden. Het openstellen van hun economie had voor deze laatste twee landen dus bijzonder gunstige effecten. Vanaf 1965 begon de positie van Frankrijk echter te tanen.

In 1971 tekenden zich een aantal wijzigingen af. Een verbetering trad op voor Nederland en Frankrijk; een daling voor België en Duitsland. Een ruwe berekening voor de periode 1970-1975⁹⁾ toont aan dat deze beweging zich voortzette. Zowel Italië als het Verenigd Koninkrijk ondervonden evenwel een dramatische terugval van hun concurrentiepositie tot 1973/1974, en daarna een verbetering. Alleen in 1972-1973 kenden België en Duitsland een relatieve verbetering. Een partiële verklaring hiervoor is het „Smithsonian Agreement” van december 1971 met betrekking tot het herstel van de wisselkoersverhouding: vele koersen werden, zoals achteraf bleek, te hoog vastgesteld zodat België en Duitsland een relatief voordeel haalden uit de vastgestelde verhoudingen. Dit voordeel

Tabel 4. Indicator van de concurrentiepositie (1973 = 100)

	1974	1975	1976 a)
Nederland	124	138	136
BLEU	95	93	98
Duitsland	98	94	96
Frankrijk	102	105	102
Italië	87	90	84
Verenigd Koninkrijk	93	87	89
Ierland	95	91	87
Denemarken	96	109	103

a) Eerste helft.

Bron: Berekend op basis van EG-gegevens.

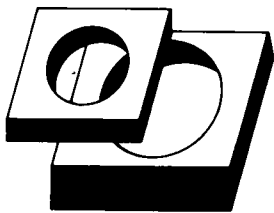
verdween bij de algemene overgang naar zwevende wisselkoersen.

Sinds de uitbreiding van de Gemeenschap is het mogelijk de indicator van de concurrentiepositie meer exact te berekenen (tabel 4). Slechts drie landen vertonen een verbetering: Frankrijk, Denemarken en vooral Nederland. Niet alleen de zwakke Europese economieën, Italië en het Verenigd Koninkrijk, zien hun positie verder achteruitgaan, maar ook de BLEU en Duitsland. Opvallend is dat met het conjunctuurherstel in 1976 de posities van de lidstaten, met uitzondering van Italië, zich opnieuw naar elkaar toe bewegen.

Uit deze gegevens betreffende de intra-handel blijkt bijgevolg duidelijk dat noch de inflatie, noch de kostenontwikkeling determinerend zijn voor het concurrentievermogen van de lidstaten. Niet-prijstdeterminanten, zoals gewoonte, kwaliteit en service, spelen ook een belangrijke rol. De effectieve appreciatie van de wisselkoersen zou de afname van de posities van België en Duitsland kunnen verklaren, maar is in tegenspraak met de ontwikkeling van het concurrentievermogen van de Nederlandse economie. Uit de vaststelling dat in de jaren zeventig voor alle lidstaten het aandeel van de export naar de EG-partners in hun totale export constant blijft of stelselmatig afneemt, kan worden afgeleid dat de groeimogelijkheden van de intra-handel als het ware opgebruikt zijn. Vooral Duitsland richt zich meer en meer op markten buiten Europa (Nabije Oosten, Zuid-Oost Azië en Latijns-Amerika). Het aanhoudende wegvijnen van het industriële potentieel van het Verenigd Koninkrijk en Italië is met grote waarschijnlijkheid een gedeeltelijke verklaring voor de relatieve achteruitgang van de concurrentiepositie van deze landen, ondanks de depreciatie van hun munt. De vrijkomende aandelen worden vooral ingenomen door Nederland en in mindere mate door Frankrijk en Denemarken, vaak ten koste van de BLEU. België en Luxemburg lijken ons dan ook de enige verliezers.

E. A. Mangé

9) Ingevolge de uitbreiding van de Gemeenschap in 1973 is het moeilijk gegevens te verzamelen betreffende de intra-handel voor afgewerkte producten, hetzij voor de Zes, hetzij voor de Negen.

Cultuur, beleidsanalyse en decentralisatie

DR. J. D. HILFERINK

De minister van CRM heeft de Tweede Kamer binnen enkele maanden maar liefst vier nota's over het cultuurbeleid aangeboden. Aan de voorbereiding daarvan is op het ministerie jarenlang gewerkt. In juli 1976 verscheen de nota Kunst en kunstbeleid. Daarna volgden in december van dat jaar met een tussenpoos van enkele dagen Naar een nieuw museumbeleid, de nota Orkestenbestel en de Nota toneelbeleid. In totaal 430 bladzijden, meestal heldere en leesbare tekst met veel documentatiemateriaal. Met de parlementaire behandeling in het vooruitzicht lijkt het de moeite waard een aantal opvallende beleidswijzigingen te signaleren en van commentaar te voorzien 1).

Beleidsvoorstellen

Aan het cultuurbeleid (dus ook het kunst- en museumbeleid) liggen drie doelstellingen ten grondslag:

- het scheppen van voorwaarden die het mogelijk moeten maken culturele waarden (produkten) te ontwikkelen en in stand te houden;
- culturele voorzieningen beter toegankelijk maken; het gaat daarbij om de distributie van culturele produkten;
- het stimuleren van de consumptie, inclusief het actief deelnemen aan culturele activiteiten.

Veel aandacht wordt in de nota's steeds aan decentralisatie van de besluitvorming en aan de bestuurlijke reorganisatie. De minister streeft naar een „effectieve decentralisatie”, uitgaande van een vergroting van het aantal provincies, met daarbij een meer nauwkeurige afbakening van de verantwoordelijkheden van de verschillende overheidslagen. Overlegprocedures tussen overheden onderling en tussen overheden en gesubsidieerde instellingen moeten duidelijker worden vastgesteld.

De *kunstnota* geeft in grote lijnen een overzicht van de nogal vaag geformuleerde beleidsvoornemens. De uitwerking hiervan in concrete maatregelen vindt plaats in de orkest- en toneelnota. De minister bepleit in de *orkestnota* een nauw samengaan van orkesten met nieuw te stichten muziekinstellingen, die de kern moeten gaan vormen van het totaal van de muziekvoorziening. Zij dienen de beschikbare mankracht en deskundigheid in de muzieksector zoveel mogelijk te bundelen. Daartoe moeten

per regio van twee of meer provincies z.g. samenwerkingsverbanden ontstaan met als vertrekpunt de huidige orkesten. Het begrip samenwerkingsverband kan, volgens de nota, alles betekenen wat tussen een eenvoudige uitwisseling van concerten en een complete fusie ligt. Van zo'n samenwerking wordt verwacht dat de musici op velerlei terrein inzetbaar worden, waardoor de doelmatigheid kan worden bevorderd en een veelzijdig repertoire kan worden uitgevoerd.

Behalve voor instellingen en musici heeft de nota ook gevolgen voor de bestuurlijke organisatie. De rijksoverheid wordt verantwoordelijk voor de continuïteit en samenhang in de totale muziekproductie. Zij zal per regio, volgens het principe „wie beleid bepaalt, betaalt”, de subsidiëring van een vast aantal musici op zich nemen. De per regio samenwerkende provincies zijn, in laatste instantie onder toezicht van het rijk, verantwoordelijk voor inhoud en programmering van het regionale aanbod. De provincies moeten ook een deel van de kosten van de instellingen betalen. De gemeenten dienen, als beheerders, de kosten van de accommodaties voor hun rekening te nemen, vermeerderd met de variabele lasten van de bespelers van accommodaties. Daar staan de recettes van voorstellingen tegenover.

In de *toneelsector* worden minder ingrijpende wijzigingen voorgesteld. Van belang is dat het rijk de verantwoordelijkheid voor de productie en distributie van bijna alle toneel gaat dragen. De lagere overheid doet niet meer mee. Veel gezelschappen moeten onder het rijk vallen, omdat hun productie-omvang te groot is voor de vraag in de regio. De

beslissing over de afname van toneel is in handen gelegd van de lokale overheid, als beheerder van theaters. Men mag aannemen, aldus een opvallende uitspraak in de toneelnota, dat op plaatselijk niveau een beter inzicht bestaat in de „markt” — dus de verschillende publieksgroepen — waarop de keuze uit het gegeven aanbod gebaseerd en gericht moet worden.

De *museumnota* bevat niet zulke concrete plannen als de toneel- en orkestnota, maar het is evenmin een filosofisch discussiestuk als de kunstnota. Er worden in de museumnota twee voornemens kenbaar gemaakt:

- Er moeten beleidsplannen voor afzonderlijke musea worden opgesteld ten aanzien van collectievorming, de relatie met het publiek, tentoonstellingen e.d. Al deze plannen worden getoetst aan criteria van het rijk. Het is de bedoeling dat hierdoor de onderlinge afstemming van musea kan worden verbeterd.

- De musea worden in drie groepen verdeeld. Er zijn er met een nationaal, een regionaal en een lokaal belang. De indeling vindt plaats op basis van expliciet geformuleerde criteria. Kritisch zal worden bekeken, aldus de nota, welke van de thans bestaande musea onder verantwoordelijkheid van rijk, provincie of gemeente komen. De kosten zijn voor rekening van de overheid die de bestuursverantwoordelijkheid draagt.

Vooruitlopend op de bestuurlijke herverdeling van taken zullen in enige regio's experimenten worden verricht om kennis en ervaring op te doen. Ook de financiële consequenties van de voorstellen zijn niet helemaal duidelijk. De herschikking van taken zou in beginsel budgettair neutraal moeten verlopen.

Tot zover de beleidsplannen van de minister, die naar verwachting niet voor 1979/1980 tot definitieve veranderingen zullen leiden.

1) De auteur heeft een dankbaar gebruik gemaakt van inzichten omtrent het culturele beleid die aanwezig zijn bij het Sociaal Cultureel Planbureau.

Beleidsanalyse

Een in het oog springend kenmerk van alle nota's is de sterke belichting van het cultuurbeleid vanuit economisch gezichtspunt. Beschrijving en analyse van het beleid gebeurt bijna steeds in termen van doelstellingen en instrumenten, voorstellen en plannen worden in verband gebracht met toetsingscriteria, de optimale bedrijfs-grootte wordt ten tonele gevoerd, budgettaire randvoorwaarden worden geformuleerd enz. Er is een duidelijke uniformiteit in opzet en woordkeus waar te nemen, die waarschijnlijk het gevolg is van de uitstraling van ideeën van de Commissie voor de Ontwikkeling van Beleidsanalyse (COBA). Er is een samenwerking tussen COBA en het ministerie bij het opstellen van beleidsplannen. De commissie is overigens niet verantwoordelijk voor de inhoud van de nota's.

De zendingsarbeid van COBA in de culturele sector is bepaald nog niet volbracht. Er kunnen nog substantiële verbeteringen worden aangebracht. Zo vertoont de argumentatie voor de toewijzing van taken aan overheden — een belangrijk onderdeel van de nota's — een gebrek aan consistentie. Op basis van dezelfde doelstellingen van cultuur wordt bijvoorbeeld in de museumnota de ontwikkelingsfunctie (collectievorming moderne kunst) toebedeeld aan de gemeenten, terwijl in de toneelnota het ontwikkelen van moderne uitingen van toneel aan het rijk wordt opgedragen. Het wegwijs maken van het publiek op moeilijk toegankelijke gebieden kan het best geschieden binnen de regio op een manier die de mensen daar aanspreekt (museumnota, blz. 56). De werking van gezelschappen die zich met moderne toneelkunst bezighouden, gaat ver uit boven de lokale schaal van gemeente en provincie zodat alleen het rijk de zorg voor die gezelschappen voor zijn rekening kan nemen (toneelnota, blz 49/50).

Van grote betekenis is dat niet steeds duidelijk is, welke functie de doelstellingen van het cultuurbeleid nu eigenlijk hebben voor de uitwerking van het kunst- en museumbeleid. Men kan niet stellen dat de voornemens m.b.t. het beleid — zoals eigenlijk zou moeten — noodzakelijk voortvloeien uit de doelstellingen die zijn opgesteld door het Directoraat voor Culturele Zaken. Dat verband wordt wel gesuggereerd in de nota's. Er zijn echter geen criteria aangegeven, waaraan kan worden ontleend welke soorten van activiteiten bijdragen tot ontwikkeling en in stand houden van culturele waarden, terwijl het beleid evenmin richtinggevend blijkt te zijn bij het vaststellen van de omvang van die activiteiten: hoeveel toneel, muziek, musea enz. Van een kritische afweging van alternatieven is weinig te bespeuren. Opval-

	Gesubsidieerde orkesten			Gesubsidieerde toneelgezelschappen		
	aantal bezoekers × 1000	aantal uitvoeringen	aantal orkesten	aantal bezoekers × 1000	aantal voorstellingen	aantal gezelschappen
1967/68.....	1138	1244	14	1520	3517	12
1970/71.....	1145	1332	14	1199	3272	12
1973/74.....	1098	1280	15	953	3880	18

Bron: CBS.

lend is in dit verband, dat de bijdrage van de massamedia buiten beschouwing blijft. Goedkope vormen van cultuuroverdracht als radio- en tv-concerten, tv-spelen en de gramfoonplaat spelen ten onrechte geen rol bij het toneel- en orkestbeleid. Men kan bijv. het omroepbeleid niet scheiden van het kunstbeleid. De ingebruikneming van een vierde radiozender voor klassieke muziek heeft misschien wel een groter effect op de ontwikkeling van culturele waarden dan alle concerten bij elkaar.

We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat de uitleg van de doelstellingen in de praktijk wordt verengd tot de aangrijpingspunten met bestaande instellingen. Of anders gezegd, er is vooral gepoogd om de bestaande situatie te rationaliseren.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven.

Overcapaciteit

De orkestnota is erg openhartig over de geringe doelmatigheid waarmee het arbeidspotentieel in de muzieksector wordt ingezet. Er wordt geconcludeerd dat „in meer dan 100 plaatsen symphonie-orkesten optreden waar het gemiddelde bezoek circa 250 personen bedraagt. Dit is een gemiddelde dat ernstige vraagtekens oproept ten aanzien van het rendement.... Dit is terecht aan te duiden als een vorm van overcapaciteit” (blz. 26). Als illustratie zijn in de tabel gegevens over bezoekersaantallen en concerten door gesubsidieerde orkesten voor enkele seizoenen weergegeven. Daaruit blijkt dat het gemiddelde bezoek van 800 à 900 per uitvoering sedert 1967/1968 vrijwel niet is gewijzigd.

Bovenstaande tabel geeft ook een beeld van de ontwikkeling van het aantal bezoekers en voorstellingen in de toneelsector. Daaruit kan men afleiden dat het gemiddelde bezoek per voorstelling een scherpe daling heeft ondergaan: van 430 tot 250, bij een gelijktijdige toeneming van het aantal gezelschappen. Dat gemiddelde toneelbezoek van 250 roept, evenals bij de orkesten, twijfels op ten aanzien van de doelmatigheid van de toneelvoorziening. Als er bij orkesten overcapaciteit wordt

geconstateerd, omdat er in 100 accommodaties maar 250 bezoekers zijn geweest, lijkt bijzondere aandacht en zorg voor het toneel gewettigd, waar dat lage gemiddelde berekend is voor alle theaters te zamen. De toneelnota zwijgt echter over deze zaak. Het lijkt wenselijk de minister om een nadere toelichting te vragen.

Een voor de hand liggende manier om overcapaciteit te bestrijden is de produktiemogelijkheden van de instellingen aan te passen bij de publieke belangstelling. De huidige situatie rechtvaardigt, volgens de minister, een vrij drastische beperking van het aantal orkesten (en gezelschappen?). Voor die weg wordt echter niet gekozen, omdat dat enorme weerstanden zou oproepen. Het beleid wordt „derhalve” niet gericht op beperking en bezuiniging, maar ... op uitbreiding van het aanbod, op verbreding van diversiteit, op meer samenhang en op grotere doelmatigheid. Het staat er echt, op blz. 5 van de orkestnota.

Decentralisatie

Veel aandacht wordt in de nota's besteed aan het streven van de regering naar decentralisatie in de culturele sector; een deel van de beslissingsbevoegdheid en de financiering moet worden verlegd van het rijk naar gemeenten en provincies. Als motief hiervoor noemt de kunstnota onder meer, dat op lokaal niveau in sommige gevallen beter kan worden ingespeeld op de specifieke wensen en behoeften van het publiek, van de mensen „aan de basis”.

Aanvankelijk oogste de regering in de kunstenaarswereld algemene waardering en hier en daar zelfs geestdrift met haar plannen. Vooral ook omdat werd overwogen een belangrijk deel van de voorzieningen ten behoeve van het culturele werk in een wet te regelen, zodat de werkers in die sector een grote mate van rechtszekerheid zouden verkrijgen. Zij zouden dan minder afhankelijk zijn van de bereidheid van de gemeenteraad om geld uit te trekken voor de financiering van culturele voorzieningen. Er zouden immers weleens gemeenten kunnen zijn die helemaal geen geld voor dat doel willen besteden. Aangezien het op dit ogenblik niet zo zeker meer is, of er een wettelijke grondslag zal komen, is ook de eerdere animo

om het cultuurbeleid via decentralisatie van beslissingen zo dicht mogelijk bij de burgers te brengen, sterk afgenomen. Daar komt nog bij dat het besluit van enige subsidiënten in het zuiden van ons land, om de subsidiëring van het maatschappij-kritische vormingsgezelschap *Proloog* om politieke redenen stop te zetten, de vrees voor een groeiende invloed van de lagere overheid heeft doen toenemen. In het algemeen verwacht men, dat de afweging van belangen op plaatselijk overheidsniveau minder gunstig zal uitvallen voor de kunstenaars (organisaties) dan een afweging op centraal niveau.

De vrees van de belangengroepen lijkt echter schromelijk overdreven, voor zover het gaat om de beleidsvoorstellen inzake toneel en muziek. De museum-plannen zijn niet voldoende uitgewerkt om een afgerond oordeel te kunnen vormen. Wat het toneel betreft, wordt de subsidiëring van bijna alle bestaande gezelschappen, volgens de nota, volledig in handen van het rijk gelegd. De gezamenlijke financiering van rijk, provincies en gemeenten, waarbij het rijk ook nu al 60% voor zijn rekening neemt, komt te vervallen. Het rijksaandeel in de subsidiëring neemt dus toe en in die zin is er eerder sprake van centralisatie. De tekorten van de theaters worden (en werden) aangevuld door de

gemeenten, evt. in de toekomst door de mini-provincie. We zien dat het toneel-aanbod, volgens de nota, kan worden beïnvloed door de rijksoverheid, als subsidiënt, terwijl bij de lokale overheid een eigen keuze kan worden gemaakt uit de geboden produkten. Daarmee heeft men de bestaande gang van zaken bijna geheel voortgezet. Dat is naar onze mening een verstandige beslissing, omdat zodoende de lagere overheden kunnen voorkomen dat de positie van het ministerie van CRM in de culturele sector al te sterk wordt.

Voor de orkesten kunnen in hoofdzaak dezelfde conclusie worden getrokken. De rijksoverheid is verantwoordelijk voor het aanbod van muziek, de lokale overheid stelt de accommodatie beschikbaar en maakt een keuze uit het totale muziekaanbod. Alleen krijgen hier de provincies ook een taak toebedeeld. Zij moeten zorgen voor de nodige samenhang in het aanbod per regio en kunnen een zekere invloed uitoefenen op de samenstelling van de programma's van muziekinstellingen. Dat gebeurt echter allemaal onder toezicht van de rijksoverheid. Het streven naar decentralisatie heeft het kunstbeleid vrijwel onberoerd gelaten.

J. D. Hilferink

Boeken nieuws

Prof. Dr. H. J. van der Schroeff: *Kosten en kostprijs*. Achtste vernieuwde editie, Kosmos, Amsterdam, 1974, 603 blz., f. 67,50.

De achtste druk van dit bij zeer veel Nederlandse bedrijfseconomen bekende boek bestaat in tegenstelling tot de vorige druk uit slechts één deel. „Slechts één deel” betekent overigens wel meer dan 600 bladzijden. De beperking van de omvang van de achtste ten opzichte van de zevende druk is gedeeltelijk gevonden door het weglaten van besprekingen van opvattingen van oudere datum, gedeeltelijk door een aantal onderwerpen welke niet tot de hoofdzaken behoren, in een klein lettertype af te drukken.

Lezers, die menen dat de omvang nog verder had kunnen worden beperkt door de diverse herhalingen welke in de tekst voorkomen weg te laten, dienen te bedenken dat deze met name het gevolg zijn van de concentrische behandeling van de stof. De grondslagen van de theorie worden — overigens in een steeds verschillende context — vele malen aan

de orde gesteld en nader toegelicht. Naar onze mening is deze concentrische opbouw en de daaraan inherente herhaling, met name voor studerende, een uiterst positieve zaak. Jammer is wel, dat de student (in de ruime zin des woords) niet de gelegenheid krijgt om zijn opgedane kennis te toetsen aan een aantal opgaven. Het geven van vragen (en antwoorden!) aan het eind van ieder hoofdstuk neemt in het algemeen de twijfel weg of men de schrijver wel goed heeft begrepen.

Het laatste deel van het boek kan onzes inziens onvoldoende als test-case voor de opgedane kennis fungeren. Dit deel beperkt zich namelijk tot de vaststelling van de *kostprijs* per eenheid produkt.

De schrijver deelt mee er naar te hebben gestreefd om de (eertijds gebruikelijke) dogmatische benadering van de stof te vermijden. Dit is overigens niet

nieuw. De basis voor de niet dogmatische aanpak is reeds duidelijk in de druk, welke in 1963 verscheen, aanwezig. Onzes inziens is evenwel ook de achtste druk, zeker wat betreft de algemene grondslagen, niet van dogmatische smetten vrij.

Het komt ons zinvol voor om de inhoud van *Kosten en kostprijs* te toetsen aan de ontwikkelingen, welke zich het laatste decennium op dit terrein hebben voorgedaan. Onzes inziens zijn de drie belangrijkste ontwikkelingen:

1. het gebruik van wiskundige technieken (bijv. het gebruik van matrix-algebra ten behoeve van kostenverbijzondering);
2. het gebruik van de verworvenheden van de sociale wetenschappen (bijv. de hier te lande met name door Bulte bekend geworden human resource accounting);
3. het aandacht schenken aan de specifieke kenmerken van overheids- en andere niet naar winst strevende organisaties.

Wanneer „wiskundig” ruim wordt geïnterpreteerd, wordt uitgelegd als het rekenen met in verschillende opstellingen gegeven kostcijfers, kan worden gesteld, dat aan de sub I geschetste ontwikkeling ruim aandacht wordt besteed.

De „Kosten als informatie voor de beleidsvorming” beslaan ruim een derde deel van het boek. Met name de bespreking van het „budget” is niet geheel gespeend van de verworvenheden van de sociale wetenschappen. In het geheel van de ruim 600 bladzijden komt het sub 2 vermelde er echter bekaaid af. Ook aan de specifieke kenmerken van de non-profit-organisaties wordt relatief weinig aandacht besteed.

Na deze „algemene beschouwingen” willen wij nader ingaan op meer gedetailleerde onderwerpen. Het boek is opgebouwd uit vier delen, gevolgd door een appendix. Deze zijn:

- I. Algemene grondslagen.
- II. De economische problematiek van de kostenfactoren.
- III. De kosten als informatie voor de beleidsvorming, beleidsbeslissing en beleidsbeoordeling.
- IV. De kostprijsberekening.

Ad I. De algemene grondslagen worden als gevolg van de concentrische aanpak herhaaldelijk in de volgende delen aan de orde gesteld. Zoals wij reeds opmerkten komen ze ons hier en daar dogmatisch voor. We denken hier bijvoorbeeld aan de stelligheid waarmee de gedachte van „different costs for different purposes” voor de kostprijscalculatie wordt verworpen (blz. 43).

Ad II. In de eerste zes hoofdstukken van het tweede deel worden achtereenvolgens de gewoonlijk in de Neder-

landse bedrijfseconomie onderscheiden kostensoorten behandeld. Deze onderscheiding is een indeling naar oorzaak, de kosten worden gerubriceerd naar de bijzondere kenmerken van de produktiemiddelen, waarmede zij verband houden. Met andere woorden een indeling in kosten van: grond- en hulpstoffen, duurzame produktiemiddelen, grond, arbeid, dienstverlening en belastingen, rente.

Het hierna opnemen van een tweetal hoofdstukken, waarin de kosten niet naar oorzaak, doch naar bestemming worden gegroepeerd (te weten: research- en ontwikkelingskosten resp. verkoop- en distributiekosten) komt ons om redenen van methodologische aard minder geslaagd voor. Waarom zijn deze hoofdstukken niet, evenals bijvoorbeeld „initiële overcapaciteit en aanloopkosten” in het derde deel opgenomen?

Wij menen, dat de behandeling van het vraagstuk van de verandering van de economische levensduur van duurzame produktiemiddelen ten gevolge van zich wijzigende omstandigheden aan de kosten- of opbrengstenkant aan duidelijkheid zou hebben gewonnen, wanneer een en ander met cijfervoorbeelden was geïllustreerd. De bij de algemene grondslagen genoemde z.g. principiële grondslag van de vervangingswaarde, te weten de organische samenhang van de produktiemiddelen komt er in dit verband vrij bekaaid af.

Ad III. Zoals wij reeds opmerkten beslaat het derde deel een relatief groot gedeelte van het boek. De informatie welke benodigd is voor de beleidsvorming, vertoont een zeer grote, zo niet vrijwel onbegrensde diversiteit. Het komt ons dan ook niet zinvol voor om dit deel te beoordelen op zijn volledigheid. Men dient zich af te vragen of het gebodene een gelukkige keuze is geweest. Onzes inziens is dit inderdaad het geval, met dien verstande, dat een tweetal omissies ons opvallen. Grotere ondernemingen worden niet zelden geconfronteerd met de vraag tegen welke prijs de onderlinge leveringen tussen hun divisies moeten worden gecalculleerd. Wij zouden in deel drie dan ook graag een hoofdstuk over dit z.g. transfer price probleem zien opgenomen. Ook missen wij een beschouwing over het feit, dat vele kostencijfers in de praktijk vaak een stochastisch karakter hebben.

Moge de keuze van de in deel drie behandelde onderwerpen overigens een gelukkige zijn geweest, dit betekent nog niet dat alle gekozen onderwerpen even duidelijk worden behandeld. Met name de knelpuntscalculatie en de annuïteitsmethode roepen bij ons vragen op.

Ad IV. In het laatste deel heeft de schrijver een onzes inziens redelijk geslaagde poging ondernomen om te komen tot een typologie van de kostprijscalculatie op basis van de structuur van produktie en afzet. Het standpunt van

de schrijver ten aanzien van de economisch verbonden kosten achten wij weinig principieel. Waar moet de grens worden gelegd tussen economisch noodzakelijk en economisch voordelig? In de appendix wordt de kostprijsberekening met behulp van een aantal cijfervoorbeelden geïllustreerd. Opvallend is, dat de schrijver dit exposé heeft gegeven als tegenwicht tegen de in de praktijk vaak te gedetailleerde wijze van verbijzondering. Met andere woorden: de practicus hoeft zich niet bezorgd te maken, dat het gebodene weliswaar theoretisch juist, doch praktisch niet uitvoerbaar is. De ontwikkelde typologie kan er toe bijdragen de efficiency van de praktisch gehanteerde methoden van kostenverbijzondering te verhogen, zonder dat aan de theoretische juistheid onverantwoorde concessies worden gedaan.

Prof. Dr. H. J. van der Schroeff is overleden. De achtste druk van zijn

boek is daarmee helaas de laatste in een reeks, die zijn oorsprong vindt in 1947. Van der Schroeff heeft de Nederlandse bedrijfseconomie met deze reeks een historisch document nagelaten. In de op-eenvolgende drukken weerspiegelt zich de gedachtenontwikkeling van, althans een groot deel, van de Nederlandse bedrijfseconomen.

De nauwgezetheid waarmee, en de vlotte stijl waarin Van der Schroeff zijn boeken schreef, staan er onzes inziens borg voor, dat *Kosten en kostprijs* nog vele malen in theorie en praktijk zal worden geraadpleegd.

Van der Schroeff besloot zijn afscheidcollege in 1970 met de woorden „Houd brandende de lampen”. Moge dit een inspiratie zijn om te trachten het werk van Prof. Dr. H. J. van der Schroeff voort te zetten. Gelet op de kwaliteit van het voorafgaande een uiterst zware opgave!

C. Horden

Dr. A. J. H. Enthoven: Accountancy and economic development policy, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1973, 380 blz., f. 40.

Het Engelse woord „accounting” is in het Nederlands moeilijk te vertalen. Een omschrijving zou kunnen zijn: „rekeningen (accounts) houden van”. Als de visie van Enthoven, neergelegd in zijn boek, werkelijkheid zou worden, zou accounting in de toekomst niet beperkt moeten zijn tot de drie historisch gegroeide toepassingen: de financiële, administratieve en inhoudelijke bedrijfsvoering, de openbare financiën en het terrein der nationale rekeningen. Accounting zou op een uniforme gestandaardiseerde wijze een rol moeten spelen in het *totale maatschappelijke leven*, bij allerlei soorten beslissingen. Met name de problemen verbonden aan economische ontwikkeling vereisen — aldus Enthoven — een gedurfde uitbreiding van de praktijk en theorie van accounting. Te veel hebben de beoefenaars der accountancy zich beperkt tot hun traditionele terrein, vooral de financiële (historische) weergave van bedrijfsgegevens.

Deze visie loopt als een rode draad door het boek. Het korte historische overzicht ontlokt Enthoven reeds de conclusie, dat accounting zich in het verleden meestal heeft ontwikkeld als antwoord op een uitdaging vanuit het economisch gebeuren. Hij put daaruit de hoop, dat nieuwe ontwikkelingen mogelijk zijn op het terrein van accounting, als antwoord op het ontwikkelingsvraagstuk.

Echter, alvorens concreet op deze uitdaging in te gaan, behandelt Enthoven op grondige wijze de huidige stand van zaken op het terrein van accounting in rijke landen. Hij tracht de

drie genoemde toepassingsgebieden te omvatten in wat hij noemt „a conceptualization of a parent framework of accounting”. Daarbij komt hij tot een viertal basis-begrippen t.o.v. het hele terrein van accounting:

- *aangepastheid aan het sociaal-economische kader* (d.w.z. accounting moet beantwoorden aan de specifieke behoeften en doelstellingen der betrokken samenlevingen);
- *verifieerbare evidentie* (d.w.z. accounting moet berusten op door onpartijdige deskundigen vast te stellen objectieve gegevens);
- *kwantitatieve meting* (d.w.z. accounting moet cijfermatig geschieden);
- *omvattende, systematische en tijdige presentatie* (d.w.z. de presentatie moet geschieden in rekeningen, modellen of anderszins op een manier, die de gebruikers werkelijk van nut is).

Vervolgens schetst Enthoven in algemene zin de mogelijke bijdragen van accounting bij een viertal problemen van economische ontwikkeling: economische planning (macro), project-evaluatie (micro-planning), kapitaalvorming en ten slotte belastingen. Hij gaat daarbij uit van een nogal traditionele visie op ontwikkeling.

In een uitwendend hoofdstuk behandelt Enthoven vervolgens twee (z.i. belangrijke) richtingen, waarin accounting uitgebouwd moet worden om op de door Enthoven gewenste universele manier toepasbaar te worden met name bij economische ontwikkeling. Deze

richtingen zijn ten eerste een verdergaande *uniformering en standaardisering*. (Enthoven behandelt daarbij de uniforme accounting praktijken in Frankrijk, België, Duitsland, USA, USSR). Ten tweede de richting der „*current value accounting*”, een moeilijk te omschrijven begrip, dat een veelheid van methoden omvat gericht op meting en rapportage in up-to-date waarden of kosten. Een aantal mogelijke theoretische benaderingswijzen hiervan worden achtereenvolgens gegeven, waarbij Enthoven als zijn mening te kennen geeft, dat uit *velerlei* hoeken bijdragen kunnen worden ontleend om een accounting systeem voor economische ontwikkeling op te bouwen.

Ten slotte komt Enthoven dan tot het bespreken van accounting in ontwikkelingslanden. Er zijn dan 275 bladzijden van het boek voorbij (13 hoofdstukken). De rest van het boek (53 bladzijden, 4 hoofdstukken) bevat een korte beschrijving van de praktijk van accounting in ontwikkelingslanden. Vervolgens presenteert Enthoven zijn gedachten over wat hij noemt „*ecodevelopment accounting*”, d.w.z. de toepassing van bestaande en mogelijke accounting systemen, technieken, procedures en gegevens ten einde economische ontwikkeling binnen een land en tussen landen te bevorderen. Bij deze presentatie gaat Enthoven nauwelijks in op de specifieke behoeften van ontwikkelingslanden. Hij acht een dergelijke benadering te ambitieus, en beperkt zich er vooral toe om nogmaals te beschrijven welke bijdrage — zijns inziens — kan worden geleverd door de accounting praktijk in diverse rijke landen.

In een laatste hoofdstuk geeft Enthoven vele algemene suggesties voor verbetering van de situatie op het terrein van *ecodevelopment accounting* in ontwikkelingslanden. Hij noemt de noodzaak van een ondersteunend programma van vakopleiding en training, institutionele hervormingen en een meer systematische aanpak van accounting informatie-systemen en procedures. Er is zijns inziens grote behoefte aan technische hulpverlening op dit gebied.

Daarbij bepleit Enthoven de oprichting van een International Accounting Society, welke op het terrein van coördinatie, technische bijstand, onderzoek enz. een groot aantal taken toegewezen krijgt.

De algemene indruk van het boek is, dat het een zeer gedegen samenvatting geeft van de stand van zaken en een aantal suggesties voor verbetering bevat. Enigszins zwak lijkt de analyse van de specifieke ontwikkelingsproblemen. Een meer gedetailleerde beschrijving van de rol van accounting (inclusief de daarbij optredende problemen) in ontwikkelingslanden (India, China?) zou op zijn plaats zijn geweest.

P. Terhal

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL ROTTERDAM B.V.

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Korte Hoogstraat 11-13, Rotterdam
Postbus 21333, tel. (010) 33 26 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

A. Madansky: Foundations of econometrics. Advanced textbooks in economics, volume 7, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1976, 266 blz., f. 35.

Het boek van A. Madansky, hooglebaar in de „*business administration*” aan de universiteit van Chicago, behandelt statistische methoden voor lineaire econometrische modellen. De modelbouw zelf wordt slechts kort besproken in een slothoofdstuk.

Het boek is in een tamelijk strakke, wiskundige stijl geschreven en is bedoeld als leerboek voor gevorderde doctoraal studenten in de econometrie. De globale indeling is als volgt. Eerst komen er twee hoofdstukken over matrixtheorie en statistische analyse van meervoudige variabelen (verdelings-theorie en puntschatten). Dan volgen twee hoofdstukken respectievelijk over schattingstechnieken in lineaire modellen en lineaire simultane modellen. Hoofdstuk 5 behandelt statistische theorie met betrekking tot het toetsen van hypothesen, hetgeen weer wordt toegepast in hoofdstuk 6 op de eerder genoemde lineaire modellen. Het slothoofdstuk behandelt kort de specificatie van de structuur van storingen en verder het begrip causaliteit in simultane modellen.

De hoofdstukken over matrixtheorie en statistische analyse beslaan bijna de helft van het boek. In deze hoofdstukken wordt de wiskunde en wiskundige statistiek, die men nodig heeft in de hoofdstukken over lineaire econometrische modellen, nauwkeurig beschreven. Er staat ook veel meer in dan gewoonlijk in appendices vermeld is. Echter om, zoals in de inleiding vermeld, deze stof in zijn geheel in één collegejaar te behandelen, lijkt te veel gevraagd.

De auteur streeft naar een zorgvuldig geschreven boek en besteedt zeer veel aandacht aan notatie. Vectoren worden geschreven als rij-vectoren. De notatie van het simultane model is anders, maar vertoont ook nadelen. Madansky vindt dat zijn notatie niet tot ambiguïteit zal leiden. Hoe dat ook zij, wie hoofdstuk 4 over simultane modellen wil behandelen op college mag grondig oefenen, om geen vergissing te maken in de vele geïntroduceerde symbolen. Tegenover de vloed aan symbolen bij

Madansky staat de Cowles Commissie monografie van Rothenberg, die heel spaarzaam omgaat met symbolen. Voorkeur voor een van beide zal wel een kwestie van smaak zijn, maar ik preferer de notatie van Rothenberg.

Het hoofdstuk over matrixtheorie is een uitstekende samenvatting uit verschillende leerboeken over dit onderwerp. Zeer snel wordt het begrip „*Kronecker product*” ingevoerd, wat leidt tot een elegante schrijfwijze in latere hoofdstukken. Men vindt in dit hoofdstuk ook een behandeling van het begrip projectie en een goede sectie over afgeleiden van functies van matrices. De oefeningen zijn tamelijk moeilijk voor een student die niet eerder aan deze stof is blootgesteld.

Na een inleiding over basisbegrippen behandelt hoofdstuk 2 de meervoudige normale verdeling (zie ook het standaardwerk op dit gebied van T. W. Anderson). De afleiding van de asymptotische verdeling van een maximale aannemelijkheidsschatter is een nuttige referentie voor econometristen. Verder worden de begrippen „*efficiency*” en „*consistency*” van schatters op een rijtje gezet en ook de begrippen „*sufficiency*” en „*identifiability*” en „*estimability*” van een parameter. Deze behandeling blijft toch nog summier.

In hoofdstuk 3 worden lineaire modellen behandeld op basis van een groep van vergelijkingen. De in het eerste hoofdstuk geïntroduceerde methoden leiden hier tot een elegante schrijfwijze. Het standaard lineaire model wordt slechts kort vermeld als een speciaal geval. Het is de vraag of het inzicht wordt verdiept door een algemene behandeling van de stelling van Gauss-Markov, zoals de auteur beweert op blz. 110. Verder is het opvallend dat, wanneer gecorreleerde storingen tussen verschillende steekproeven besproken worden, geen voorbeeld wordt genoemd, zoals ruimtelijke correlatie. Vertragingen in de verklarende variabelen worden niet behandeld. Men vindt veel elegantie in dit hoofdstuk, maar niet een bespreking van problemen die

een op de toepassing gerichte econometrist tegenkomt.

Hoofdstuk 4 behandelt simultane schattingsmethoden. Tamelijk uitgebreid worden instrumentele variabelen behandeld. Een bronvermelding van het bewijs dat de fix-point-schattingsmethode convergeert, zoekt men vergeefs. De bespreking van de efficiëntie van de kleinste kwadraten in twee ronden schatter is grondig gedaan.

Het hoofdstuk over toetsen behandelt o.a. de aannemelijkheidverhoudingstoets en de asymptotische verdeling hiervan. Nieuw in de leerboeken is de vermelding van de Pearson familie van verdelingen als hulpmiddel om trekkingsverdelingen te benaderen. Hoe nuttig dit is blijft een open vraag. Bimodaliteit van een trekkingsverdeling in kleine steekproeven kan niet met deze familie benaderd worden.

In hoofdstuk 6 wordt veel aandacht besteed aan het toetsen op onafhankelijkheid van de steekproeftrekkingen en het gebruik van de Pearson familie hierbij.

Het boek is zeer nuttig en aan te bevelen voor de studie van een deelgebied van de statistische methoden van de econometrie, i.c. lineaire modellen. Dat het boek niet de interessante ontwikkelingen op het gebied van het niet lineair schatten en het verwerken van a priori informatie behandelt, is jammer. Dit gekoppeld aan het ontbreken van empirische toepassingen zal er vermoedelijk toe leiden, dat het boek zich een beperkte plaats op de leerboekenmarkt veroverd. De prijs van f. 35 maakt het echter aantrekkelijk om het boek van Madansky naast dat van een andere auteur te gebruiken.

H. K. van Dijk

D. W. Moffat. Economics dictionary. Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam, 1976, 301 blz., f. 49,50.

Verklarend woordenboek voor economische termen, die men via nieuwsmedia, in krantenartikelen, economische tekstboeken en tijdschriften kan tegenkomen. Het boek bevat 5.000-6.000 trefwoorden, die elk van een korte uitleg zijn voorzien.

John Winkler. Marketing planning. Marka-paperback, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1976, 336 blz., f. 35.

In tegenstelling tot de meeste boeken over marketing handelt dit boek niet over expansie, maar vooral over efficiëntie, het zo goed mogelijk benutten van alle ter beschikking staande hulpmiddelen. Het boek is bedoeld voor de marketingman in de praktijk en voor de gevorderde student.

Charles Susskind: Techniek en samenleving. Aula 559, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1976, 218 blz., f. 9,50.

Het is merkwaardig dat in onze samenleving zo weinig aandacht wordt besteed aan de ontwikkeling en het effect van de techniek. De auteur behandelt de achtergronden van de „tweede industriële revolutie” die haar oorzaak vindt in de snelle vooruitgang van de elektronica. Hij besteedt vooral aandacht aan de ideologieën van de techniek die in het industriële tijdperk zijn ontwikkeld. Hij stelt dat de verantwoordelijkheid voor het gebruik van de techniek bij iedereen ligt. Ten slotte evalueert hij de nieuwe uitdagingen van de techniek.

Gian Paolo Casadio: The economic challenge of the Arabs. Saxon House, Farnborough, 1976, 216 blz., £ 6,95.

Prof. Casadio, hoogleraar aan de universiteit van Bologna, probeert de problemen en de vooruitzichten van de economische samenwerking tussen het geïndustrialiseerde Westen en het Midden-Oosten te beschrijven, waarvan men zich door de oliecrisis bijzonder bewust is geworden. Hij gaat er van uit dat beide landengroepen elkaar nodig hebben. Het boek bevat twee gedeelten. I. De betekenis van de hogere olieprijs; II. Het absorptievermogen van de Arabische wereld en economische samenwerking met westerse landen.

Drs. F. Remmen: Inleiding tot de informatica. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1975, tweede druk, 95 blz., f. 12,50.

Dit boek is ontstaan uit een syllabus voor eerste-jaarsstudenten aan de HEAO te Arnhem. Het is bedoeld voor het aanbrengen van de nodige basisbegrippen. Besproken worden: de opbouw van de computer; talstelsels; programmeertalen; programmeren; in- en uitvoer; bestandsbeheer; externe geheugen; systeemstroomschema's; beslissingstabellen; functies in de automatisering.

Leon Stover: Culturele ecologie van de Chinese beschaving. Aula 558, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1976, 295 blz., f. 11.

De schrijver, hoogleraar in de antropologie aan het Illinois Institute of Technology, geeft een cultureel-antropologische visie op het ontstaan van het nieuwe China. Hij gaat uitvoerig en met kennis van zaken in op de scherpe scheiding die in China voor de revolutie bestond tussen de boerenklasse en de klasse van de heersers. Daarmee worden de achtergronden van de Chinese klassenstrijd aanzienlijk verhelderd.

Prof. Mr. J. K. Moltmaker: Belastingen van rechtsverkeer. Fiscale monografieën, nr. 25, Kluwer BV, Deventer, 1976, tweede herziene druk, 216 blz.

Bevat een korte toelichting op de Registratiewet 1970 en de Wet op belastingen van rechtsverkeer, die per 1972 de Registratiewet 1917 en de Zegelwet 1917 vervingen. De overdrachtsbelasting krijgt de meeste aandacht, naast de assurantiebelasting, kapitaalbelasting en beursbelasting. In deze herziene druk is minder de aandacht komen te liggen op de verschillen met de oude wetgeving dan in de vorige druk. Nieuwe recente literatuur is in het boek verwerkt, terwijl de officiële toelichtingen van de staatssecretaris op de nieuwe wetten zijn afgedrukt.

O. Roels, L. Vanoverbeke, P. van Rompuy: Theorie en empirie van de arbeidsmobiliteit in België. Acco, Leuven, 1975, 147 blz.

De klassieke en neoklassieke economische theorie stelt dat mobiliteit van produktiefactoren leidt tot een maximale produktie en een nivellering van de factorbeloningen. Op het vlak van de arbeidsmobiliteit is er echter een schril contrast tussen het klassieke referentiekader en de feitelijke werking van de arbeidsmarkt. De auteurs proberen in deze studie de determinanten van de verschillende mobiliteitsvormen op te sporen. Daarbij is de aandacht vooral toegespitst op geografische mobiliteit (w.o. pendel), professionele mobiliteit en sectoriële mobiliteit.

Schweizerische Bibliographie für Statistik und Volkswirtschaft 1974. Band 32, Bern, 1975, 287 blz., sFr. 18.

De bibliografie bevat 5000 titels op het gebied van de politieke en economische literatuur van Zwitserland. Ongeveer de helft daarvan is afkomstig uit kranten en tijdschriften.

R. H. Samsom: De onderneming op de tong. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1976, 156 blz., f. 17,75.

De onderneming is in beweging. Op vele plaatsen wordt gedacht over nieuwe verhoudingen m.b.t. het functioneren van de onderneming. De auteur gaat uitvoerig in op de verschillende visies van werkgevers- en werknemersorganisaties inzake de toekomstige structuur van de onderneming. Hij pleit voor het ontwikkelen van een samenwerkingsverband met handhaving van een zo vrij mogelijke ondernemingswijze produktie. Op die manier moeten de wensen m.b.t. meer controle op het bestuur en meer zeggenschap in overstemming worden gebracht met de eisen van rentabiliteit en effectiviteit in de organisatie.

M. J. Viersen en E. N. Jonker: De belasting-almanak 1977. Elseviers Weekblad, Amsterdam, 1977, 272 + XVI blz., f. 12,90.

Jaarlijkse gids voor het invullen van de aangiftebiljetten voor: de inkomstenbelasting 1976; de premieheffing volksverzekeringen 1976; de vermogensbelasting 1977; het vragen van vermindering van loonbelasting 1977. Volgt de vragen van het aangiftebiljet op de voet.

Uitgaand reizigersverkeer van Nederland. Nederlands Research Instituut voor Toerisme en Rekreatie, Breda, 1976, 86 blz.

Drs. J. Dieters: Verkennend onderzoek naar de ontwikkeling van het Haagse detailhandelsapparaat in vergelijking met die van het landelijke detailhandelsapparaat, met name in enkele grote steden. EIM, Den Haag, 1976, 50 blz., f. 15.

Verblijfsrecreatie. Een complex van mogelijke gevolgen. Deel 1, 90-blz.; deel 2, 119 blz. + bijlagen, Nederlands Research Instituut voor Toerisme en Rekreatie, Breda, 1976.

Oriënterende studie naar mogelijke gevolgen van (semi-) permanente en mobiele verblijfsrecreatieve accommodaties voor de verblijfsrecreant, lokale bevolking en het landschap.

K. Haeck: Verwachtingen voor de gebouwenproductie in 1976 en 1977. Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid, Amsterdam, 1976, 58 blz. + bijlagen.

CBS: Rijwiel- en motorrijwielindustrie 1974. Produktiestatistiek. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 25 blz., f. 7.

Drs. T.K. Hübner en Drs. D. Treep: Voorcalculatietafels voor de dynamische kostprijsuur van de huisvesting van alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens. Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Amsterdam, 1976, f. 20.

GEMEENTE NIJMEGEN

Secretarie

Als gevolg van uitbreiding van het gemeentelijk takenpakket bestaat op de secretarie de behoefte meer aandacht te besteden aan centrale planning. Daarbij komen de accenten te liggen op de coördinatie van de planningsactiviteiten. Om een doeltreffende realisering mogelijk te maken van de gemeentelijke investeringen wordt in dit kader gezocht naar een op de afdeling Financiën c.a. te plaatsen

COÖRDINATOR/ PLANNINGSDESKUNDIGE

Zijn aandacht zal zich vooral gaan richten op de voortgangscntrole: hij zal afwijkingen in de effectuering van de investerings-plannen moeten signaleren, de oorzaken daarvan analyseren en rapporteren en vanuit zijn deskundigheid medewerking verlenen bij het opzetten van nieuwe, resp. aangepaste planningen. Nadruk zal in deze functie dienen te liggen op de coördinatie.

Deze interessante functie veronderstelt kandidaten van een academisch of vergelijkbaar niveau, die belangstelling hebben voor de bestuurlijke richting, bekend zijn met planningstechnieken en zo mogelijk goed op de hoogte met de gemeentelijke procedures.

De activerende taak in de functie vraagt om een medewerker met een sterke persoonlijkheid, in staat om de veelheid van contacten op bekwame wijze te onderhouden.

Een praktische instelling en een goede schriftelijke en mondelinge uitdrukkingsvaardigheid gelden eveneens als eis voor een goede functie-uitoefening.

Een psychologisch onderzoek kan deel uitmaken van de selectieprocedure.

Belangstellenden worden uitgenodigd hun schriftelijke sollicitaties binnen 10 dagen te zenden aan het hoofd van de Centrale Afdeling Personeelszaken, St. Canisiussingel 26 te Nijmegen, onder vermelding van vacature nr. 238.

de rijksoverheid vraagt

medewerker afdeling coördinatie (mnl./vrl.) vac. nr. 7-0064/0936

voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken
t.b.v. de Directie Overheidspersoneelszaken, Hoofdafdeling Financiële Arbeidsvoorwaarden

Taak: in team-verband medewerking verlenen aan de coördinatie van de arbeidsvoorwaarden voor het gehele overheidspersoneel, m.n. voor het personeel van de lagere publiekrechtelijke lichamen. Een deel van de werkzaamheden bestaat uit het organiseren van en het deelnemen aan gesprekken met vertegenwoordigers van lagere publiekrechtelijke lichamen en het vervullen van het secretariaat van verschillende werkgroepen.

Gevraagd: b.v.k. voltooide universitaire opleiding (rechten of economie) of een hiermee vergelijkbare opleiding; ervaring in een contactuele functie; redactionele ervaring en kennis van de rechtspositieregelingen voor het overheidspersoneel.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 4501,- per maand.

specialist sociale verzekering (mnl./vrl.) vac. nr. 6-5763/0936

voor het Centraal Bureau voor de Statistiek
t.b.v. de Hoofdafdeling Nationale Rekeningen

Taak: in het kader van de Nationale Rekeningen samenstellen van rekeningen en tabellen m.b.t. het sociale verzekeringswezen, schadeverzekeringswezen, pensioen- en levensverzekeringswezen, bankwezen; verzorgen van een afzonderlijke publicatie m.b.t. de hiervoor genoemde terreinen. Hiertoe analyseren en bewerken van de verslagen van de sociale instellingen en verzekeringsmaatschappijen zodat de verkregen gegevens passen in de systematiek van de Nationale Rekeningen; verzorgen van statistische informatie op het gebied van de sociale zekerheidsrekeningen aan internationale instanties. Voorts onderhouden van in- en externe contacten.

Vereist: doctoraal examen economie, bedrijfseconomische richting of SPD II of HEAO (BE). B.v.k. ervaring op statistisch gebied.

Standplaats: Voorburg.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 4501,- per maand.

medewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 7-0119/0936

voor het Ministerie van Sociale Zaken
t.b.v. het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening, Afdeling Toegepast Arbeidsmarktonderzoek

Taak: onderzoek m.b.t. arbeidsdeelmarkt-ontwikkelingen (m.b.v. statistische analyses); verslaglegging van onderzoek; mee opstellen van korte termijn beleidsadviezen; voeren van overleg met interne/externe (studie)-afdelingen/instituten (universiteiten, CBS, CPB, SER).

Vereist: doctoraal examen economie, kwantitatieve richting; enige ervaring in statistische analyse strekt tot aanbeveling.

Standplaats: Rijswijk.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 4501,- per maand.